

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İNSANIN DOĞAL ÇEVRE ÜZERİNDEKİ
DEĞİŞTİRİCİ ROLÜ VE DİNİ İNANÇLARIN
ETKİSİ**

MEHMET ZEKİ YILDIRIM

2501130102

Tez Danışmanı

Doç. Dr. ORHAN GÜRBÜZ

İSTANBUL - 2019

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İNSANIN DOĞAL ÇEVRE ÜZERİNDEKİ
DEĞİŞTİRİCİ ROLÜ VE DİNİ İNANÇLARIN
ETKİSİ**

MEHMET ZEKİ YILDIRIM

2501130102

Tez Danışmanı

Doç. Dr. ORHAN GÜRBÜZ

**Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon
Birimi tarafından desteklenmiştir (Proje no: 49638).**

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Mehmet Zeki YILDIRIM Numarası : 2501130102
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : Coğrafya Danışmanı : Doç. Dr. Orhan GÜRBÜZ
Tez Savunma Tarihi : 03.12.2019 Saati : 10:00
Tez Başlığı : "İnsanın Doğal Çevre Üzerindeki Değiştirici Rolü ve Dini İnançların Etkisi"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / YETERLİ KARAR verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç. Dr. Orhan GÜRBÜZ		Kabul
2- Doç. Dr. Mehmet BAYARTAN		Kabul
3- Doç. Dr. Mehmet ÜNLÜ		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Dr. Öğr. Üyesi Aylin YAMAN		
2- Dr. Öğr. Üyesi Münir BİLGİLİ		

ÖZ

İNSANIN DOĞAL ÇEVRE ÜZERİNDEKİ DEĞİŞTİRİCİ ROLÜ VE DİNİ İNANÇLARIN ETKİSİ

MEHMET ZEKİ YILDIRIM

Holosen'den beri dünyamızda, beşeriyete ait birçok değişim meydana gelmiştir. Günümüze yaklaşıldıkça tarihte hiç olmadığı kadar hızlanan söz konusu değişimin ana faktörü insandır. Akıl yürütme, geçmişte yaşadıklarını bugüne aktarma, bilgi üretme ve doğayı olumlu veya olumsuz yönde değiştirme özelliklerinden ve daha birçok özelliğinden dolayı diğer canlılardan ayrılan insan, başlı başına bir değer ifade etmektedir. Bulunduğu çevreyi kendi yararı doğrultusunda şekillendiren insanın, özellikle Sanayi Devrimi sonrasında doğa üzerindeki etkisi oldukça artmış ve birçok çevre sorunu ortaya çıkmıştır. Bu tezde insanın tarihi süreç içerisinde yapmış olduğu faaliyetlerden çevreye karşı sergilediği olumsuz yönleri ve dini inançların etkisi üzerinde durulacaktır.

Doğada gözlemlendiğimiz olumsuz değişim yalnızca basit bir çevre kirliliği olmayıp, litosferden atmosfere kadar dünyanın işleyişinde, düzeninde ve dengesinde geri dönülmez tahribatlara yol açan çevresel bir sorun niteliğindedir. Çevre sorunlarının etkileri ve boyutları göz önüne alındığında; teknolojiye gelişmeler, hızlı nüfus artışı ve insanoğlunun manevi ve ahlakî değerlerden uzaklaşması çevre ile olan ilişkisinde problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Canlılar içerisinde doğal çevreyi tahrip eden en önemli varlık insandır. Bu tez kapsamında insanların çevre üzerinde meydana getirdiği olumsuz davranışlarını olumlu yönde değiştirmenin; temelde insanların coğrafi bilinç düzeyleri artırılarak onların inançlarına, değer yargılarına hitap edilerek çevre ahlakı oluşturmak ile mümkün olabileceği vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevre Sorunu, Ekosistem, İnsan, Ahlâk

ABSTRACT

THE CHANGE ROLE OF HUMAN ON NATURAL ENVIRONMENT AND THE EFFECT OF RELIGIOUS BELIEFS

MEHMET ZEKİ YILDIRIM

Since the Holocene many changes in humanity have taken place in our world. As we approach today, the main factor in this change, which is accelerating more than ever before in history, is man. Human beings, who differs from other living beings through the qualities of thinking, the transfer of past experiences to present, production of knowledge and the positive or negative change of nature, expresses a value in himself. Man, who shapes the environment in his own interest has increased his influence on nature, especially after the Industrial Revolution and many environmental problems have arisen. This work focuses on the negative aspects of human activities against the environment and the effect of religious beliefs.

The negative change we observe in nature is not only a simple pollution, but also an environmental problem that leads to the irreversible destruction of the functioning, order and balance of the World, from the lithosphere to the atmosphere. Consideration of the effects and dimensions of environmental problems; the advances in technology, rapid population growth and the abandonment of moral and ethical values will constitute problems in human adaptation to the environment.

Among living beings, the most important being that destroys the natural environment is man. The aim of this work is to change people's negative behavior towards the environment in a positive way; to emphasise that it is possible to create environmental morality by addressing their beliefs and value judgments by raising people's geographical awareness.

Key Words: Environment, Environmental Problem, Ecosystem, Human, Ethics

ÖNSÖZ

Çevre, çevre sorunları, insanın doğal çevre üzerindeki etkilerine dair çalışmalar olmakla birlikte, böylesi bir konunun önemine binaen bu çalışmaların yetersiz olduğu da açıktır. Söz konusu alandaki en büyük eksiklik; konunun ya sadece coğrafi boyutu ile ele alınışı, ya da sadece dini, ahlaki boyutuyla birlikte yetersiz coğrafi bilgilerle değerlendirilmesi şeklindedir. Bu çalışmamın en büyük farklılığı, konuya dair coğrafi bilgi ve analizlere karşılık gelen dinî bakış açısına göre karşılıklı olarak ele alınmaya çalışılmasıdır.

Tez çalışmamda beni yönlendiren, destekleyen tez danışmanım Doç. Dr. Orhan GÜRBÜZ hocama ve tezime yönelik eleştirel bakış açısı ile konuya bağlı kalarak çalışmamı bitirmemde bana fikir veren Doç. Dr. Ahmet Erhan ŞEKERCİ, Doç. Dr. Mehmet BAYARTAN ve tüm faydalandığım eserlerin müelliflerine burada teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeler Birimi Başkanlığı'na, eserlerin büyük bir bölümüne ulaştığım İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, İSAM Kütüphanesi, Beyazıt Halk Kütüphanesi mensuplarına ve bânilerine de bu vesile ile şükranlarımı sunarım.

Son olarak çalışmam için yaptığım kaynak taramasında, tezimin yazım aşamasında beni destekleyen sevgili eşim Kübra Yıldırım'a teşekkür ediyorum.

Mehmet Zeki YILDIRIM

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSANIN DOĞAL ÇEVRE ÜZERİNDEKİ DEĞİŞTİRİCİ ETKİSİ

1.1. Doğal Çevre ve İnsan İlişkisi.....	7
1.2. Çevre Sorunları.....	9
1.3. Çevre Sorunlarına Neden Olan İnsan Kaynaklı Faktörler.....	10
1.3.1. Nüfusun Plansız Artmasına Bağlı Olarak Meydana Gelen Çevre Sorunları.....	11
1.3.2. Kentleşme Kaynaklı Çevre Sorunları.....	24
1.3.3. Tarımsal Faaliyetlerden Kaynaklı Çevre Sorunları.....	29
1.3.4. Sanayileşme Kaynaklı Çevre Sorunları.....	31
1.3.5. Turizm Faliyetlerinden Kaynaklı Çevre Sorunları.....	33
1.4. Ülkelerin Çevre Politikaları ve Avustralya Örneği.....	35

1.4.1. Avustralya'nın Çevre Politikası	37
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

DİNİ İNANÇLAR BAĞLAMINDA İNSAN VE ÇEVRE

2.1. Dinlerin Ekoloji Konulu Bazı Çalışmaları.....	40
2.1.1. Assisi Deklarasyonu	41
2.2. Yahudiliğin Çevreye Bakışı	43
2.3. Hristiyanlığın Çevreye Bakışı	44
2.4. Budizmin Çevreye Bakışı.....	45
2.5. İslâmın Çevreye Bakışı	46
Tarihi Süreç İçerisinde İslâmın Kısaca Çevreye Verdiği Önem	48
Kur'an'da Çevre	51
Hadislerde Çevre	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEVRE BİLİNCİNİN OLUŞMASINDA ETKİLİ OLABİLECEK FAKTÖRLER

3. Çevre Bilincinin Oluşmasında Etkili Olabilecek Faktörler	56
SONUÇ.....	58
KAYNAKLAR	60

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Türkiye Nüfus Piramidi

Tablo 2: Türkiye Sera Gazı Emisyonları

Tablo 3: Türkiye Tarım ve Orman Alanları

Tablo 4: Türkiye Şehir ve Köy Nüfusu

Tablo 5: Türkiye, Alıcı Ortamlara Göre Belediye Şebekesinden
Deşarj Edilen Atıksu Miktarı

Tablo 6: Türkiye Geneli Belediye Atık Göstergeleri

Tablo 7: Türkiye, Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilen Nüfus

Tablo 8: Türkiye Kimyasal Gübre Kullanımı

Tablo 9: Türkiye Tarımsal İlaç Kullanımı

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1: Evsel Atıkların Çevreye Bırakılması Sonucu Oluşan Toprak Kirliliği

Fotoğraf 2: Sanayi Atıklarının Çevreye Bırakılması İle Temiz Suyun Kirlenmesi

Fotoğraf 3: Atık Sular Tarafından Çevrenin Kirletilmesi

Fotoğraf 4: Erzurum’da Isınmada Kullanılan Kömürden Kaynaklı Hava Kirliliği

Fotoğraf 5: Ankara’da Egzozlardan ve Meskenlerden Çıkan Dumanın
Oluşturduğu Hava Kirliliği

Fotoğraf 6: Fabrika Bacalarından Çıkan Gazların Oluşturduğu Hava Kirliliği

Fotoğraf 7: Turizm Faaliyetlerinin Gerçekleştiği Kıyılarda
Atıkların Oluşturduğu Kirlilik

KISALTMALAR LİSTESİ

- BM** : Birleşmiş Milletler
- AGİT** : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
- CFC** : Kloroflorokarbon
- CH₄** : Metangazı
- CO** : Karbonmonoksit
- CO₂** : Karbondioksit
- DDT** : Dikloro Difenil Trikloroethan, çok zehirli bir böcek öldürücüdür.
- TNT** : Trinitrotoluen, kimyasal bileşik, güçlü bir patlayıcıdır.
- TEMA**: Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı
- UNEP** : Birleşmiş Milletler Çevre Programı
- WWF** : World Wide Fund For Nature, Dünya Doğayı Koruma Vakfı

GİRİŞ

İnsanın gerçekleştirdiği aşırı üretim ve tüketim sonucunda dünyanın ekolojik dengesi bozulmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında fosil yakıtların ve yapay gübrenin aşırı kullanılması, ormanların yok edilmesi, çarpık kentleşme, sera etkisi oluşturan gazların yoğun salınımı, sanayileşme-kentleşme ile oluşan çevre kirliliği gibi insan kaynaklı faktörler etkili olmaktadır. İnsanın tabiat üzerine olan aşırı müdahalesi ile doğal süreçlerin taşıma-temizleme hız ve kapasitesi aşılmakta böylece temelde dünyanın kendini yenileyememesi ekseninde birçok sorun ortaya çıkmaktadır. Bu ve benzeri faaliyetler sonucunda, dünyanın doğal işleyişi bozulmakta ve çevre tahribatı ortaya çıkmaktadır.

“Ekonomik kalkınma durdurulamaz, ancak kalkınmanın çevreye daha az zarar veren niteliğe kavuşturulması mümkündür. İnsanlık kalkınmayı sürdürmelidir, fakat bunu gelecek nesillerin kendi gereksinimlerini karşılama olanaklarını tehlikeye atmadan yapmalıdır/yapabilir. Ekonomi, korunmak ve sürdürülmek isteniyorsa öncelikle ekonomiyi besleyen çevreyi korumak gerekir”(Akdur, 2005: 30).

Çevre kirliliği, asit yağmurları, sera etkisi, ozon tabakasının seyrelmesi, ötrofikasyon, erozyon vb. olaylar ile dünyamız yaşanmaz hâle gelmekle kalmayıp başta insanlar olmak üzere hayvanlar ve bitkiler alemi de olumsuz etkilenmektedir.

İnsanlar yaşamlarını sürdürebilmek için yeme, içme, giysi, barınma, tedavi ve diğer ihtiyaçlarının temininde doğal çevreye ihtiyaç duymaktadırlar. İnsan, çevrenin sunduğu bu tür çeşitlilikten daha iyi faydalanabilmek için onu tanımalıdır ki, onunla uyumlu yaşayıp doğal kaynakları daha etkin kullanabilsin. Çevrenin işleyiş biçimini kavrayarak örneğin yağmurlu mevsimleri, toprakta suyu tutma yöntemleri, toprak çeşitleri, ürünlerin yetişme koşulları gibi bilgiler doğrultusunda çevreyi tanıyabilsin. Ancak bu bilgiler çevrenin korunmasında yetersiz kalabilmektedir. Bunun yanında çevre ahlakı geliştirmek; kaynakların aşırı kullanılmasını, tahrip edilmesini önlemede yararlı olabilir (Bachelor ve Brown, 1997: 47).

“İlk insanlar doğayı kutsal olarak düşündükleri için onunla iç içe yaşamışlar ve bu nedenle de doğa üzerindeki tahrip etkileri çok büyük oranlarda olmamıştır. Fakat insanoğlunun yerleşik hayata geçmesi ile birlikte doğayı hakimiyeti altına almayı başardığı dönemde doğanın kutsal olduğu fikrinden sıyrılmıştır. Artık etkin olan taraf doğa değil insanoğludur” (Menteşe, 2017: 283).

Günümüz dünyasında ihtiyaç fazlası tüketim yaşam biçimi hâline gelmiş bulunmaktadır. Birçok kişi *-satınalma gücüne sahip olsun veya olmasın-* tükettiği ürünün kişiliğini yansıttığı, kültür seviyesini gösterdiği zannına kapılarak marka takıntısının da etkisiyle gereksiz harcama yapmaktadır. Gereksiz/fazla tüketim, paralelinde gereksiz enerji kullanımını getirmektedir. Bu durum, oluşması milyonlarca yıl alan ve tükenebilen fosil yakıtların sadece 2 yüzyıl içerisinde bitmeye yakın bir noktaya kadar kullanılmasına yol açmıştır. Bu tüketim anlayışı, bir taraftan enerji sıkıntısına yol açarken aynı zamanda kirlilik sorununu da beraberinde getirmektedir.

“Her yıl atmosfere 207 milyar ton CO₂ atılmaktadır. Buna karşılık, dünyanın yıllık CO₂ çekme kapasitesi 204 milyar tondur. Sonuçta, her yıl üç milyar ton CO₂ atmosferde birirmektedir. Böylece taşıma kapasitesi aşılmaktadır. Buna ilave olarak ormansızlaştırma ve benzeri eylemlerle, dünyanın kendi kendini temizleme kapasitesi sürekli azaltılmaktadır. Günümüzde ormanların atmosfere atılan CO₂ yi bağlama kapasitesinin, orman katliamından önceki kapasitesine ulaşabilmesi için, yani kaybedilen ağaçların yeniden yetiştirilmesi için; kişi başına 5000 ağaç dikilmesi gerekmektedir. Yine doğada seyrek olarak bulunan ve çevrimi çok yavaş olan bazı maddeler, doğadan elde edilerek yoğunlaştırılmakta ve çeşitli amaç ve şekillerde kullanıldıktan sonra insan yerleşimleri etrafına atık olarak bırakılmaktadır. Bunların başında cıva, kurşun, kadmiyum gibi ağır metaller ve radyoaktif maddeler gelmektedir. Bu maddelerin çevrimleri dolayısı ile de temizlenmesi çok yavaş olduğundan, atıldıkları çevrede birikir; yani kirlilik oluşmaktadır. Bunların da ötesinde doğada hiç bulunmayan dolayısı ile de çevrimi olamayan ya da çok yavaş olan yapay maddelerin kimyasal yollarla üretilmesi, kullanılması ve atık olarak doğaya verilmesi sonucunda, bu maddeler bırakılan bölgede sürekli olarak birirmektedir. Bunların başında DDT, PCB (poliklorürlü bifeniller), plastikler ve deterjanlar gelmektedir” (Akdur, 2005: 16).

Canlı merkezli etik yaklaşımın savunucularından Amerikalı filozof Paul Warren Taylor, canlıların kendine özgü bir yaşam alanı olduğunu ileri sürerek doğaya saygı ilkesini benimsemiştir. Bu ilke doğrultusunda diğer canlıların yaşamlarına gösterilen hassasiyetin insan haklarına duyulan ilgi kadar önemli olduğunu savunan Taylor: “Doğal ekosistemlerle ilişkisinde insanlar için ahlâki sınırlayıcılar söz konusu mudur, yoksa bu tür sınırlamalar yalnızca insanların birbirleriyle ilişkisinde mi uygulanır?” şeklindeki sorgulama ile çevre etiği açısından canlı merkezli (biosentrik) yaklaşımın bakışını oluşturmaktadır.

Buradan yola çıkarak çevre kavramının insan için ifade ettiği değerın kaynağına ulaşabiliriz. Çevre neden değerlidir? Bu değerinin insana sunduğu olanaklarla bir ilişkisi var mıdır yoksa bu değer bizzat çevrenin varlığından mı kaynaklanmaktadır? Eğer çevreye olan bakışımız insanın faydalanması üzerinden şekillenecekse bu durumda insana uzak olan ve fayda sağlamayan veya atıl durumda olan doğanın herhangi bir yerinin pek de bir önemi olmayacaktır. Bu bakış açısı da çevreyi korumada gerekli olan motivasyonu sağlamayacağı gibi çevreye hak ettiği değerin tarafımızdan verilmediğini de göstermesi bakımından söz konusu çabamız başarısızlıkla sonuçlanacaktır (Kayaer, 2013: 72). Öte yandan çevreye verilecek değer çevrenin kendi sahip olduğu değerden kaynaklarsa, bu durumda öncelikle çevre kendisine sorumluluk duygusuyla yaklaşımı hak ettiğinden insan da bu yönde davranış geliştirmeye başlar, çünkü çevre değerlidir, çevre kutsaldır. Ancak bu yaklaşım biçimi bizi başarıya ulaştırabilir.

Sahip olunan olanakların değerinin bilinmesi açısından önem arz eden bu yaklaşım, tüketim endeksli günümüz dünyasında her ne kadar yaşanabilir gibi gözükme de, üzerinde düşünmeyi hak eden bir yaklaşım olarak durmaktadır.

Orta Afrika’da kültürel antropoloji alanında araştırma yapan Daniel G. Bates’e göre dinsel inanç, kişinin evren içindeki konumunu anlamasını sağlayan bir çerçeve sağlar (Bates, 2013: 472,473). Bates, Orta Afrika Pigmelerinin içinde yaşadıkları ormana bakış açılarını açıklarken dikkat çekici insan-doğa ilişkisi örneği vermektedir: Orta Afrika’daki Ituri ormanında yaşayan Mbuti Pigmeleri, hastalığa uğradıklarında ya da avları verimsiz geçtiğinde, her türlü pratik tedavi yolu geçersiz kalırsa, ormanı

başlarına gelenler konusunda uyarmak ve dünyalarındaki denge ve uyumu geri getirmek üzere molimo olarak bilinen bir festival düzenlerler. Festivalin amacı, şarkılar aracılığıyla Mbutilerin her türlü iyi şeyin sağlayıcısı ormana olan güvenlerini dile getirmektir. Bunu yaptıktan sonra Mbutiler, olacak her şeyin ormanın iradesiyle gerçekleştiğini bu nedenle de iyi olduğunu söylerler. Bu duygu Mbuti inancında şöyle dile getirilmektedir: “Orman ana ve babadır, çünkü bize bütün ihtiyaçlarımızı verir; besin, giysi, barınak, sıcaklık ve sevgi. Bizler ormanın çocuklarıyız. O öldüğünde bizler de ölürüz.” Pigmelerin ormana inancı, molimo töreni ve orman duası bu dinin unsurlarını oluşturmaktadır (Bates, 2013: 441).

Çevreyi koruma amacıyla ortaya konan bu dini bakış açıları ve değerlendirmelerin yanı sıra dünya genelinde bazı önemli adımlar atılmış ve geleceği koruma adına konferanslar düzenlenip sözleşmeler imzalanmıştır:

Sulak alanları koruma sözleşmesi olan Ramsar Sözleşmesi dışında çevre sorunu küresel boyutta ilk kez 1972'de Stockholm İnsan ve Çevre Konferansı'nda ele alınmıştır. Dünyanın dikkati bu konuya çekilmiş ve aynı yıl UNEP (Birleşmiş Milletler Çevre Örgütü) kurulmuştur. Giderek artan çevre sorunlarının üstesinden gelebilme ve geleceği daha yaşanabilir hâle getirebilme çabalarının sonucu olarak küresel ölçekte konferanslar düzenlenmeye devam etmektedir. Uluslararası Çevre Sözleşmelerinden bazıları şunlardır:

1971- Ramsar Sözleşmesi: Özellikle Su Kuşlarının Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme

1972- Stockholm: BM İnsan ve Çevre Konferansı Bildirgesi

“Uluslararası düzeyde çevrenin korunmasına kapsamlı olarak yaklaşan ilk kuruluş Birleşmiş Milletler (BM)'dir. BM, ‘İnsan Çevresi’ adlı ilk toplantıyı 1972 yılında Stockholm’de yapmış ve bu konferansın başlangıç tarihi olan 5 Haziran, Dünya Çevre Günü olarak her yıl çeşitli etkinliklerle tüm ülkelerde kutlanmaktadır” (Günaydın, 2014: 128).

1972- Paris: Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi

1973- MARPOL Sözleşmesi: Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesine Ait Sözleşme

1973- Washington (Cites): Nesli Tehlikede Olan Yabani Bitki ve Hayvan Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme

1976- Barselona: Akdeniz'in Deniz Ortamı ve Kıyı Bölgesinin Korunması Sözleşmesi

1979- Bern: Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi

1985- Granada: Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi

1985- Viyana: Ozon Tabakasının Korunması Sözleşmesi

1987- Montreal: Ozon Tabakasını İncelten Maddeler Protokolü

1989- Basel: Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Sözleşme

1990- Londra: Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü Değişikliği

1992- Bükreş: Karadeniz'in Kirlenmesine Karşı Korunması Sözleşmesi

1992- Rio: Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi

1992- Valetta: Avrupa Arkeolojik Mirasının Korunması Sözleşmesi

1994- Paris: Özellikle Afrika'da Ciddi Kuraklık ve/veya Çölleşmeye Maruz Ülkelerde Çölleşmeyle Mücadele İçin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi

1997- Kyoto: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Yönelik Kyoto Protokolü

1998- Aarhus: Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Vermede Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesidir

2000- Floransa: Avrupa Peyzaj Sözleşmesi

2009- Cartagena: Biyogüvenlik Protokolü

2012- Rio: Rio+20 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı

2015- Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin 21. Taraflar Konferansı Paris Anlaşması (Uluslararası Çevre Koruma Sözleşmeleri, 2014: 39-489).

12 Aralık 2015 tarihinde kabul edilen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin 21. Taraflar Konferansı'ndaki amaç, toplam sera gazı salımını sınırlayarak, küresel sıcaklık artışını 2 derecenin altında tutmak olmuştur. Fosil yakıt tüketimi ile oluşan karbondioksitin (CO₂), toplam sera gazı içindeki oranı dörtte üçe

yakın olduğundan sera gazı salımını azaltmak için CO₂ salımını azaltmak gerekmektedir.

Sanayi Devrimi'nden beri, dünyada insan kaynaklı karbondioksit (CO₂) salımı giderek artıyor. Bu artışla beraber Sanayi Devrimi'nden bu yana dünya 0,7 derece ısınmıştır.

Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği ülkeleri dünyanın en çok CO₂ salan ülkeleridir. Kişi başına ise Katar, dünyada en yüksek CO₂ salıma sahiptir. Türkiye, TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verilerine göre 2013 yılında toplam 459 milyon ton sera gazı salımı yapmıştır. (bbc.com)

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSANIN DOĞAL ÇEVRE ÜZERİNDEKİ DEĞİŞTİRİCİ ETKİSİ

İnsan, canlılar arasındaki yerinin farklı olmasını; her ortama uyum sağlayabilme özelliğine, aklını kullanarak yeni bilgiler üretmesine, sahip olduğu bilgiyi korumayı ve sonraki nesle aktarabilmeyi sağlayan hafızasına ve sosyalleşebilme özelliğine borçludur.

“Çevrenin değişime uğraması ve şekillenmesi insan çağında başlamıştır. İnsanın yeryüzüne gelmesi ve üremesi ile onun hayatını destekleyen faaliyetleri neticesinde çevre üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. İnsanın yaşamasına uygun koşulların olduğu Holosen'de tarım gelişmiş, köyler ve şehirler büyümüştür. İnsanlığın ilk dönemlerinde insan kaynaklı tahribat çok büyük oranda değildi. Ancak zamanla insanların daha fazlasını tüketme dürtüsü çevreyi tahrip etme ilişkisini doğurmuştur. İnsan faaliyetleri ve çevresel değişimler birbirine sıkıca bağlı olduğu için, insanın çevre üzerindeki eylem ve davranışları çevre sorunlarının kaynağını teşkil etmiştir” (Menteşe, 2017: 282).

Yeryüzüne çıktığı andan itibaren çevresini değiştirebilme yetisine sahip olan insan, bu etkisini ateşi bulmasından Sanayi Devrimine kadar geçen sürede giderek daha fazla artırmıştır. Böylece insan toprak, su kaynakları ve atmosfer üzerinde

değişikliklere neden olduğu gibi, artan nüfusa bağlı olarak bu değişimin boyutları her geçen gün şiddetlenmektedir.

Çevrenin olumsuz yönde değişime uğramasında insanın etkisi, çevre kirliliğinin genel tanımında da görülebilmektedir:

“Çevre kirliliği; insanların etkinlikleri sonucunda, ekolojik dengenin bozularak, bazı maddelerin dünyanın bazı katmanlarında birikmesi ve o katmanın doğal kompozisyonunun bozulmasıdır” (Akdur, 2005: 14).

İnsanın doğal çevre üzerindeki etkisi pek çok farklı şekilde meydana gelebilmektedir. Bunlardan biri, yüzey şekilleri üzerinde meydana getirdiği değişikliklerdir. Doğal olmayan değişikliklere örnek olarak mesken, yol, köprü, tünel, havaalanları, karayolları, barajlar, taraçalar, setler ve kanallar (Süveyş, Panama) verilebilir. Yeryüzündeki bitkinin dağılışı üzerinde, yerlerini değiştirerek etkisini göstermiştir. Böylece bitkiler doğal olmayan yetiştirme alanlarında görülmeye başlanmıştır. Ormanlık alanları yok etmesi ve hayvancılık faaliyetleri esnasında aşırı otlatma sonucu meydana getirdiği değişiklikler bitki örtüsü üzerindeki değiştirici etkisinin diğer örneklerini oluşturmaktadır.

İnsan yaptığı faaliyetlerle bitki ve hayvanın yeryüzündeki dağılışı etkilemektedir. Amerika’da doğal olarak yaşamayan koyun, domuz ve keçinin yaşamaya başlaması bu duruma örnek oluşturmaktadır.

1.1. Doğal Çevre ve İnsan İlişkisi

Coğrafya bilimi için en önemli soru olan "nerede?" sorusunun cevabı lokasyon, yani çevredir. Çevrenin bu önemini onu kullanma, geliştirme ve değiştirme gücüne sahip olan insanın mekân ile olan ilişkisi ön plana çıkarmaktadır. Çevrenin ne olduğuna ilişkin coğrafyacı araştırmacılar tarafından onlarca tanım yapılmakla birlikte her biri kullanım yerine ve amacına yönelik çeşitli noktalara vurgu yapmıştır. “Bir canlı birimi ya da topluluğunun karşılıklı ilişki içinde bulunduğu tüm canlı cansız varlıkların bulunduğu özel alan” olarak (Akdur, 2005: 14) da ifade edilen çevrenin tanımlanmasında, dünyanın hatta evrenin ilk oluşum aşamasına kadar gidilebilirken konumuz açısından

insanın dahil olduğu ilk çağlardan bu yana olan kısım daha çok ön plana çıkarılacaktır. Çevre, başta insan olmak üzere doğada var olan bütün canlı ve cansız varlıkların oluşturduğu doğal ortamdır. Bu ortam içerisinde bulunan her bir unsur karşılıklı etki içerisinde. İnsanlığın gelişim aşamasının ilk başlarında zor doğa şartları etkili olmuştur. İnsanın barınacağı yerin neresi olacağına, ne ile besleneceğine, iklim şartları karşısında nasıl yaşamını sürdüreceğine çevresel faktörlerin etkisi ve çevrenin sunduğu olanaklar doğrultusunda çözüm bulunabilmiştir. İnsan, çevrenin sunduğu doğal olanakları, yani çevreye kendi müdahalesi olmadan yararlandığı imkânları yetersiz bulunca, bulunduğu ortamı kendi lehine değiştirme ve çevreden daha çok yararlanma yoluna gitmiştir.

Tarih öncesi arkeolojisi ilgili bilim insanları tarafından Taş Devri (Paleolitik, Mezolitik, Neolitik) ve Maden Devri (Bakır, Tunç, Demir) şeklinde ikiye ayrılarak bölümlendirilmiştir. Paleolitik ve Mezolitikte insan, doğadan faydalanarak yaşamış; çeşitli hayvanları avlamış, meyve toplamış ve yenebilen bitkileri biriktirebilmişse de bu bitkilerin üretimiyle ilgilenememiştir. Ekonomisi tüketim üzerinde yoğunlaştığından doğal kaynakları kullandıkça yer değiştirmek durumunda kalarak göçebeliğini devam ettirmiştir. Gıda kaynaklarının az veya çok oluşu, bulunması veya bulunmaması nüfus artışını önemli ölçüde sınırlandırırken; neolitikte niteleyen en belirgin unsur doğal çevre ile insan arasında yeni ilişkilerin gelişmesi ve yeni bağların kurulması olmuştur. İnsan, doğal çevresine müdahale ederek bitkisel ve hayvansal türlerin doğal seçim kuramını değiştirmiştir. (Bu kurama göre, bitkiler ve hayvanlar bulundukları coğrafi bölgenin/birimin toprak, iklim vb. özelliklerine göre yaşamlarını ve nesillerini sürdürürler.) Kendi beslenmesi için gerekli ve yararlı olan türlerin çoğalmasını sağlayarak üretimi ve üreticiliğini devam ettirebilmesi belirli bir yere yerleşmesini gerekli kılan unsurlardan biri olmuştur.

İnsan barınak ihtiyacı hissetmediği, doğada hazır bulduğu gıdaları tüketerek ve hayvanları avlayarak ağaç gölgelerinde yaşadığı ilk çağlardan günümüze kadar olan süreçte çevre ile etkileşim hâlinde ve iç içe bir yaşam sürdürmüştür.

Yeryüzünü değişime uğratan önemli iki dönüm noktasından biri “çevresel dönüşüm” olmuştur. Bu dönemde insan tarımı keşfetmiş ve hayvanları ehlileştirmiştir (Tümetekin ve Özgüç, 2006: 419).

İnsanın gıda kaynaklarından faydalanmayı olasılıklardan kurtararak yeterli miktarda yiyecek biriktirebilmesi nüfus artışında etkili unsur olmuştur. (Esin, 1979: 13) Böylece “ilk üretimciliğe geçiş” süreci başlayarak yeni bir yaşam biçimi oluşmaya başlamıştır.

İnsanın yeryüzünü değişime uğratmasında en önemli faktör ateş olmuştur (Tümertekin ve Özgüç, 2006: 419). Hayatını devam ettirebilmek için gerekli olan kaynağı doğada bulan insan ateşi keşfederek bakır, tunç ve demiri işlemiş, taşları yontmuş; sabanı ve tekerleği icat ederek tarım yapmaya başlamış ve göçebelikten yerleşik hayata geçmiştir.

Yeryüzünü değişime uğratan ikinci dönüm noktası “bilimsel dönüşüm” olmuştur. (Tümertekin ve Özgüç, 2006: 419). Bu zaman diliminde insan, çevreyi kendi yararı doğrultusunda işlemiş ve değiştirmiştir. Bu değişiklik ilk başlarda doğaya uyumlu barınak ve konut yapma, yol açma, su yolları yapma gibi ihtiyaçların giderilmesine yönelik ve doğaya fazla zarar vermeden yapılmakta iken insanlık tarihinin yaşadığı köklü değişimlerden olan kömür ve petrol gibi fosil yakıtların kullanımı, Sanayi Devrimi gibi gelişmeler doğadan daha fazla yararlanma sonucunu beraberinde getirmiştir. Artan nüfusla birlikte daha da belirgin bir şekilde ortaya çıkan gıda, barınma, ulaşım, giyim, ilaç, sanayi alanlarındaki tüketim, ihtiyaç fazlası üretimi tetikleyerek katı, sıvı ve gaz hâlinde atık maddelerin ve doğanın yapısında bulunmayan kimyasal maddelerin oluşmasına ve doğayı kirletmesine sebebiyet vermiştir. Özellikle enerji ihtiyacını karşılamaya yönelik çevrede bulunan yer altı ve yer üstü kaynakların hızla tüketilmesi; enerji sorununu gündeme getirmekle kalmamış çevre kirliliğini de beraberinde getirmiştir. Bu sonuçlar çevreye karşı yapılan hatanın boyutunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

1.2. Çevre Sorunları

Dünya'nın kendini yenilemesi ve temizlemesi dolayısıyla pek üzerinde durulmayan kirlilik problemi, iklimin normal seyrinin altında ve üstünde değişmesi, küresel ısınmanın meydana gelmesi, asit yağmurlarının baş göstermesi, hayvan ve bitki türlerinin çeşit ve sayılarının azalması gibi sorunlardan sonra önem kazanmaya başlamıştır. Ancak çevre sorunları sadece kirlilikten ibaret olmayıp doğanın işleyişine

ve yapısına yapılan birçok müdahale ekolojik denge üzerinde olumsuz etkilere yol açabilmekte ve çeşitli çevre sorunlarını tetikleyebilmektedir.

“Çevre sorunları dünyanın pek çok yerinde, bu arada Türkiye’de son yıllarda günlük yaşama girmiş konumdadır. Ormanların tahribi ve erozyon sorunu, hızlı nüfus artışı, düzensiz kentleşme ve yeşil alanların eksikliği, kıyıların bozulması, sanayide kullanılan kimyasal maddelerin insan sağlığına etkisi, nükleer enerji ve termik santrallerle ilgili sorunlar sadece Türkiye’de değil, dünyanın pek çok ülkesinde çözümleri aranan sorunlar haline gelmiştir” (Berkes, Kışlalıoğlu, 1993: 13).

Çevre üzerinde olumsuz etkilere sahip olan bu gelişmelerin temelinde insanın gelişme yönündeki çabalarının yer aldığı görülmektedir (Deniz, 2009: 99). İnsan yaşam koşullarını iyileştirdikçe doğal kaynakları daha çok kullanmakta ve beşeri afetlere yol açabilmektedir. Örneğin içme ve sulamada kullanmak için inşa edilen barajların kapaklarının patlaması sonucu birçok insan yaşamını yitirmekte, ekili-dikili alanlar bundan zarar görebilmektedir.

Çevrenin kirlilikten arındırılması, insan müdahalesinin olmadığı, özgün hâline kavuşturulması; hem çevrenin saygınlığı için gereklidir hem de tüm canlı türlerinin yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gereklidir. Bunu sağlamak için uluslararası çevre sözleşmelerine katılım sağlamak, ulusal çevre politikaları geliştirmekle birlikte çevresel değerler oluşturmak ve kitlelerin inançlarına hitap ederek çevrenin saygınlığını öne çıkarmak çevre sorunlarının giderilmesinde etkili olabilir. Çevrenin korunması için, çevre sorunlarına neden olan beşeri faktörlerin belirlenmesi ve “çevre ahlakı” kavramı üzerinde durulması faydalı olabilir.

1.3. Çevre Sorunlarına Neden Olan İnsan Kaynaklı Faktörler

Artarak devam eden çevre kirliliği birçok çevre sorununun da temel sebebini oluşturması bakımından üzerinde durulması gereken ve çözüm bekleyen hayati bir konu olmayı sürdürmektedir. Bunun nedeni, meydana gelen kirliliğin başta insan olmak üzere birçok canlı türünün hayatını tehdit etmesi ve yaşam alanını daraltmasıdır. Çevre kirliliğinin bu boyuta ulaşmasında etkili olan birçok faktör bulunmaktadır.

“Ekolojik dengenin bozulması insan topluluklarının düzensiz ve ölçsüz bir biçimde çoğalması ile yakından ilgili olup bu dengenin bozulmasında ilk ve en önemli faktör insandır. Nüfus artışı 17. yüzyıla gelinceye kadar zaman zaman meydana gelen kıtlıklar, açlıklar ve salgın hastalıklarla adeta doğal olarak kontrol edilmiş, bu nedenle de çevreyi yeterince yıkıma uğratacak bir yoğunluğa ulaşamamıştır. Fakat tıp, teknoloji, ticaret ve endüstri alanlarındaki gelişmeler ve yükselen refah seviyesi ile birlikte hızlı bir tempo içine giren nüfus artışı kısa zamanda ekosistem dengelerinin sınırını zorlamaya hatta aşmaya başlamıştır. Böylece 18. yüzyılın ilk çeyreğinde 1 milyarı bile bulamayan dünya nüfusu iki yüz elli yıl içinde 4 milyarı aşarak önemli bir degradasyon (bozulma) etkeni olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren endüstrinin gelişmesi bir yandan büyük insan kitlelerinin belirli alanlarda odaklaşmasına, yoğunlaşmasına (kentleşme) neden olurken bunların beslenme sorunları ekonomik kaygılarla olabildiğince yakın çevrenin potansiyelinden yararlanmak suretiyle çözümlenmeye çalışılmış 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise yüz yıldan beri çevreyi yeterince kirleten endüstri tesislerinin yanında nükleer santrallerin de devreye girmesi ve kimya endüstrisindeki zorlayıcı atılımlar çevre kirliliğinin önemli boyutlara ulaşmasına neden olmuştur” (Erer, 1990: 21-23).

Dünya’nın birçok yerinde taşıma kapasitesinin (Dünya’nın kendi kendini temizlemesi) üzerinde plansız nüfus toplanma sahalarının artışı, yanlış arazi kullanımı, aşırı enerji tüketimi gibi hususlar çevrenin tahribatı üzerinde ana etken olmayı sürdürmektedir.

1.3.1. Nüfusun Plansız Artmasına Bağlı Olarak Meydana Gelen Çevre Sorunları

BM tarafından yayınlanan dünya nüfus beklentisi raporunun 2015 güncellemesine göre dünya nüfusunun halen 7,3 milyar kişi olduğu, bu sayının 2030’da 8,5 milyar, 2050’de 9,7 milyar, 2100’de ise 11,2 milyar kişiye ulaşması beklenmektedir (ntv.com.tr).

TÜİK verilerine göre Türkiye’de de nüfus, artma eğilimi göstermektedir. Örneğin 2017 yılında yıllık nüfus artış hızı binde 12,4 iken 2018 yılında bu oran binde 14,7 olarak gerçekleşmiştir (tuik.gov.tr).

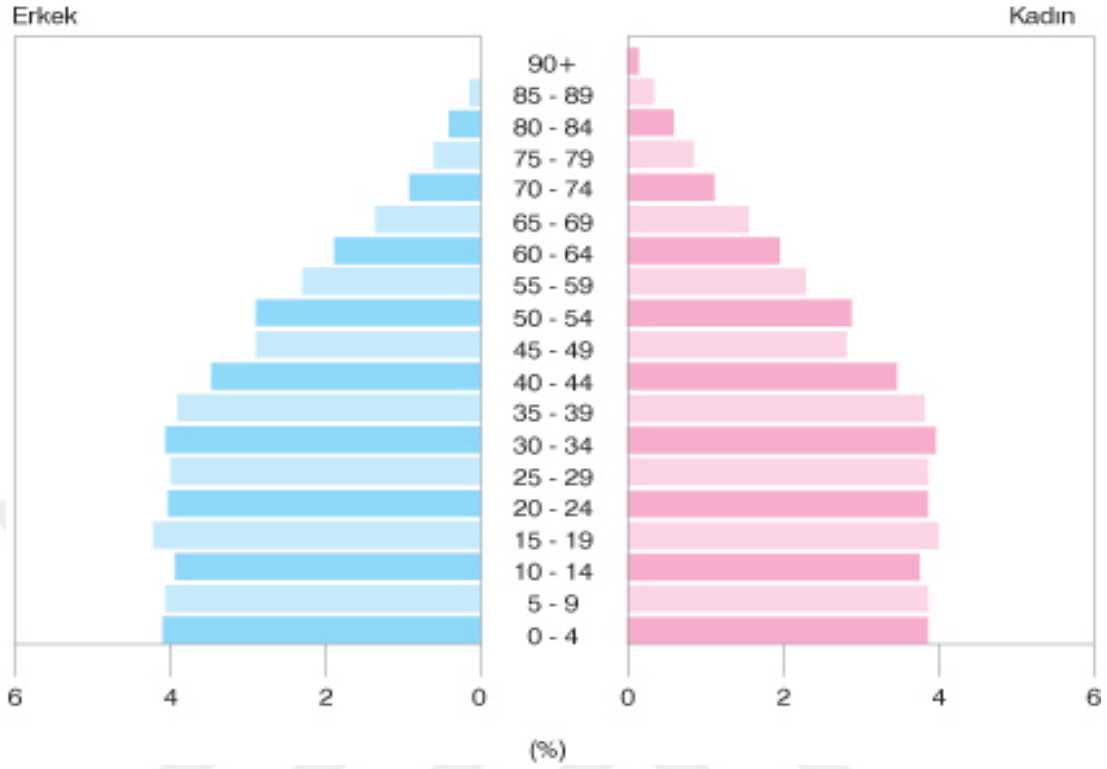
Gerek dünyada gerekse Türkiye’de nüfusun niteliksel durumu dikkate alınarak nüfus politikaları belirlenmektedir. Çin, Hindistan, Endonezya gibi ülkelerde nüfus artış oranının çok hızlı olmasına bağlı olarak eğitim, istihdam, sağlık gibi alanlarda sorunlar yaşanmaktadır. Bu ülkelerde nüfus artış hızı düşürülmeye çalışılırken; Fransa, Almanya, Japonya gibi ülkelerde nüfusun azalması ve yaşlanmasına bağlı olarak ilerleyen yıllarda bağımlı nüfusun artacağı tezinden hareketle nüfus artış hızını yükseltmeye yönelik politikalar uygulanmaktadır. Gelişmekte olan ve nüfusun normal veya uygun seviyede olduğu ülkelerde ise nüfusun niteliğini iyileştirmeye yönelik politikalar geliştirilmektedir. Türkiye, nüfusun niteliğini artırmanın yanında nüfusun artışını mevcut haliyle devam ettirme yönelimindedir (Demir, 2016: 45).

Dini yönden doğum kontrolüne/nüfus politikalarına yaklaşım şu şekildedir:

Anne rahminde teşekkül etmiş çocuğun düşürülmesi şeklindeki bir müdahale uygun görülmemiş ancak gebeliği önleyici tedbirler makul karşılanmıştır. Bu konuda İslam hukukçularının çoğunluğuna göre çocuğun oluşmasına yönelik tedbirlerin alınmasında tarafların, özellikle annenin rızasının olması durumunda dinen bir sakınca olmadığı yönündedir (islamansiklopedisi.org.tr).

Tablo 1’de yer alan nüfus piramidine bakıldığında Türkiye’de her ne kadar nüfus artış hızı düşse de nüfus miktarı sürekli artmıştır. Özellikle 1980 yıllarından sonra ülkemizde nüfusun hızla artması, doğal kaynak tüketimini artırmıştır. Nüfusun artması sadece doğal kaynakların tüketimini artırmıyor; bununla beraber şehirlere göçü de artırıyor. Bu durum şehirlerde çeşitli çevre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Betonlaşma, çarpık kentleşme ve sanayileşme gibi faaliyetler doğayı ve tabiki insanı olumsuz etkilemektedir.

Tablo 1: Türkiye Nüfus Piramidi

Kaynak: (TÜİK-2018)

Başlangıçta insanlığın kendini geliştirmesinden ziyade vaktinin çoğunu hayatta kalabilme mücadelesine ayırmasından dolayı teknik ilerlemenin oldukça yavaş gerçekleşmesine bağlı olarak ortalama insan ömrü kısa olmaktaydı. Aynı nedenlerin etkisiyle salgın hastalıklar sonucunda nüfus artış hızı da düşük olmaktaydı. İnsanın yüzyıllar boyunca bilgisi ve tecrübesi oranında çevreyi tanıma, çevreye uyum sağlayabilme yönündeki uğraşısı, çevrenin ve çevresel faktörlerin insan üzerinde etkisini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Bu süreçte insanın çevre üzerindeki etkisinden öte, esasında çevrenin insan üzerindeki etkisi söz konusudur. İnsan çevresel faktörler karşısında mücadele ederek beslenme, barınma, korunma gibi temel ihtiyaçlarını giderme anlamında bir yaklaşım sergilemiştir. Ancak Sanayi Devrimi'yle başlayan süreçte meydana gelen gelişmelerle insan üzerinde sınırlayıcı etkiye sahip olan doğa, bu etkisini önceki zamanlara oranla önemli ölçüde kaybetmiştir. Örnek olarak, sağlık alanındaki ilerlemenin ortalama yaşam süresini uzatması, sanayideki gelişmelere bağlı olarak iş gücünde insanın yerini çok daha hızlı, verimli ve güvenli olan makinelerin alması, ulaşım araçları ve ulaşım ağlarının

gelişmesi gösterilebilir. Bütün bunların sonucunda insan çevreyi büyük ölçüde etkileyebilmekte, kendi yararı doğrultusunda kullanıp değiştirebilmektedir. Bununla beraber insanı gerçek anlamda ve caydırıcı nitelikte denetleyici-sınırlayıcı unsurlar olmadığından dünyanın hemen her yerinde nüfus kitlelerinin yakınlarında başta insan olmak üzere tüm canlı yaşamı üzerinde önemli tehditler oluşturan çöp dağları şeklinde evsel atıklar, akarsularda ve denizlerin kıyılarında sanayi kaynaklı kimyasal atıklar, atmosferde biriken kirletici gazların varlığı pek de yadırganmayan bir hâl olarak çevremizi kirletmeye devam etmektedir.

Çevreyi kendi doğal gelişimi ve seyri içerisinde uzaklaştırıcı hemen her girişim çevrenin bu doğal halini bozmakta, bazen geri dönüşü mümkün olmayan tahribatlara yol açabilmektedir. Meydana gelen bu değişimde beşeri faktörler önemli yer tutmaktadır.

“16. yy’ a kadar insanlar, gerek gıda maddeleri ve diğer ihtiyaç maddelerinin üretiminde ve gerekse hastalıkların kontrol edilmesinde kullanılacak bilgi ve imkanlara sahip değildi. Bunun için salgın hastalıklar ve büyük kıtlıklar nüfus artışına engel oluyordu. Fakat sanayi devrimi ve yeni ilaçların icadıyla birlikte dünya nüfusu hızlı bir şekilde artmaya başladı. Sonuçta insan faaliyetleri ile ortaya çıkan kirleticilerin cins ve miktarı artarak çeşitli şekillerde çevreye verilmeye başlandı. Bu kirleticiler, çevrenin doğal yapısını ve ekolojik dengeyi bozdu ve değiştirdi. Bununla beraber dünya nüfustaki artış, çevredeki bozulmanın tek sorumlusu değildir. Ekonomik bakımdan gelişmiş ülkelerde son 20-30 yıllık zaman süresi içinde gerek mamul maddelerin ve gerekse de doğal kaynakların kullanımı son derece artmıştır. Bir bakıma bugün, pek çok ülkedeki çevre kirlenmesi aşırı tüketimden kaynaklanmaktadır” (İnançlı, 2015: 2).

Çevre kirliliği içerisinde hava kirliliği, su kirliliği, toprak kirliliği, radyoaktif kirlilik, gürültü kirliliği, görüntü kirliliği başta gelmektedir. Bu sonuçtan, kirliliğe sebep olan insan en büyük zararı görmektedir. Doğadan faydalanma amacına yönelik olan bu girişim esasında gezegenler içerisinde insan yaşamına en elverişli olan dünyada yaşamı sınırlandırmakta, insan adeta kendi sonunu hazırlamaktadır.

Toprak, su ve hava ile birlikte yaşamın kaynağını teşkil etmektedir. Bilindiği gibi insanın uğraşısı en çok yeryüzünde (taşküre-litosfer) olur. Doğal olarak çoğunlukla yerkabuğunun yüzeyi değişime uğrar. İnsanın etkisiyle yeni yöre ve yer şekilleri oluşur. Maden işletmelerinde, sanayi kuruluşlarında, baraj inşasında, yerleşim yerlerinin kuruluşlarında, yol yapımlarında yeni yer şekilleri tesis edilmiş olur. İnsan, yer şekillerini tahrip ve tesviye ederek veya faaliyetlerinin sonucu ortaya çıkan enkazı belirli yerlerde depolayarak, zemin örtüsü özellikle de bitki örtüsü üzerinde değişiklikler (orman örtüsünün tahribi veya yeniden tesisi gibi) yaparak etki yapmaktadır.

Yerleşim yerlerine yakın alanlarda doğaya atılan çöpler, plastik atıklar toprakta uzun süre çözünememektedir. Bu yaklaşım çevre kirliliğine neden olmaktadır (Fotoğraf, 1).

Fotoğraf 1: Evsel atıkların çevreye bırakılması sonucu oluşan toprak kirliliği

Kaynak: <https://www.sabah.com.tr/egitim/2017/01/20/toprak-kirliligi-nedir>

Boru hatları ile yapılan ham petrol taşımada hat boyunca meydana gelebilecek bir patlama veya sızıntı endemik bitkiler başta olmak üzere bitki örtüsüne ve toprağa zarar verebilmektedir.

Tarımsal faaliyetlerde zararlılarla mücadelede kullanılan gübre (azot ve fosfor) akarsular ile taşınarak su kirliliğine (ötrofikasyon) neden olabilmektedir.

Toprağın yağışlar, rüzgar, sel suları vb. nedenlerle taşınması olan erozyon, doğal sebeplerle de meydana gelebildiği gibi daha fazla zararlı olanı, yanlış arazi kullanımı, (eğimli arazilerde tarım yapmak gibi) aşırı derecede ağaç kesimi ve aşırı otlatma gibi insandan kaynaklanan müdahaleler sonucunda gerçekleşmektedir.

Tarımda toprağın yapısına uymayan ve bilinçsiz yapılan sulama işlemi de aşırı derecede tuzlanmaya sebep olmakta ve verimsiz toprağın oluşmasına neden olabilmektedir.

Su, bütün canlılar için hayatın vazgeçilmez unsurları içerisinde en önemli olanlarındandır. Dünya üzerinde bulunan suyun yüzde 97,5'i okyanus ve denizlerde tuzlu su olarak toplanmış bulunmaktadır. Geriye kalan yüzde 2,5'i buzullar, yer altı suları, nehirler, tatlı su gölleri, atmosferik su buharı ve canlıların bünyesinde bulunmaktadır. Bu yüzde 2,5'in yüzde 69,5'i ise buzullarda bulunmaktadır ki kolay ulaşılabilir olmadığından her gerekli olduğu durumlarda kullanılamamaktadır. Başta insan olmak üzere bütün canlıların hayatı için bu kadar önemli olan su, (kullanılabilir su) sanıldığı gibi bol miktarda bulunan ve kolayulaşılabilir olan bir kaynak değildir.

Tarihte pek çok medeniyet kuruluş yeri belirlerken bu yüzden çoğunlukla su bulunan bölgeleri tercih etmişlerdir.

Su yenilenebilir bir kaynak olmasının yanında ölçülü ve dengeli kullanılmadığında insan sağlığını sınırlayıcı sorunlara yol açabilmektedir. Çünkü içme suyu ihtiyacının yanında su, tarımdan sanayiye, enerjiden endüstriye pek çok alanda kullanılmaktadır. Bilinçsizce yapılan birtakım uygulamalar tatlı su kaynaklarına zarar verebilmekte, bu durum da besin zinciri yoluyla insan sağlığını tehdit edebilmektedir.

Fotoğraf 2: Sanayi atıklarının çevreye bırakılması ile temiz suyun kirlenmesi

Kaynak: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/cinde-su-kirliligi-kritik-seviyede-244377.html>

Yer altı suyunun fazla kullanımı onun seviyesinin azalmasına ve bazı kıyıların deniz suyu ile dolmasına neden olmaktadır. Bu durum da toprak ve su üzerinde birtakım sorunların oluşmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Deniz taşımacılığı ile yapılan ham petrol ulaştırılmasında, tankerlerden meydana gelen sızıntı, kaçak ve kazalar sebebiyle denizde kirlilik olabilmekte ve bu durum kıyılarda yapılan balıkçılık başta olmak üzere pek çok turizm faaliyetlerine de zarar verebilmektedir.

Tarımda kullanılan kimyasal gübrelerde bulunan fosfor ve azot fazlalığı da birikerek yer üstü sularına karışıp canlıların olumsuz etkilenmelerine ve yok olmalarına neden olabilmektedir.

Su, sanayi faaliyetlerinde de kullanılmasına rağmen, sanayiden kaynaklanan sıvı ve katı atıkların akarsulara ve denizlere dökülmesi yoluyla da sular kirlenmekte ve bu yolla çevre sorunları gitgide artmaktadır. (Fotoğraf, 2-3)

Fotoğraf 3: Atık sular tarafından çevrenin kirlenmesi

Kaynak: <https://www.sabah.com.tr/egitim/2017/02/05/su-kirliligi-nedir>

Biyosfer; bütün canlılara hayat olanağı sunan litosfer, hidrosfer ve atmosferden oluşan yaşam katmanıdır.

İnsanlar tarafından yok edilen bitki örtüsünden yoksun yeryüzünde akarsular ve rüzgarlar gibi dış kuvvetlerin yapmış olduğu aşındırma, taşıma ve biriktirme etmen ve süreçleri daha hızlı meydana gelmekte ve diğer şartlar da uygunsa bazı yer şekilleri ortadan kalkmakta ve yeni birtakım yer şekilleri oluşmaktadır. Örneğin bitki örtüsünün tahrip edildiği yarı kurak iklim bölgelerindeki eğimli yamaçlarda akarsuların yapmış olduğu aşındırma sonucu yardang (badlans) akarsu aşındırma şekli oluşabilmektedir. Ayrıca bu durum kütle hareketleri, erozyon ve taşkın gibi sorunlar üzerinde de etkili olmaktadır.

Dünya genelinde daha sık görülmeye başlanan çölleşme, kuraklık, seller ve birçok hayvan ve bitki çeşidinin ortadan kalkması büyük oranda tropikal ormanların bilinçsizce tüketilmesi ve bu ormanların gitgide azalma eğiliminde olmasından kaynaklanmaktadır. Tropikal ormanlara verilen bu zarar sadece küresel iklim değişikliğine sebebiyet vermemekte, aynı zamanda biyolojik çeşitliliği de tehdit etmektedir.

Bitki, hayvan tür ve çeşitliliğin zenginliği anlamındaki biyolojik çeşitlilikte meydana gelen azalma, ekosistemdeki birçok canlının yaşam alanlarını

daraltmaktadır. İnsan gıda ihtiyacını, ilaç yapımında ham madde ihtiyacını karşılarken ve tekstilden sanayiye kadar birçok alandaki faaliyetini gerçekleştirirken ekosistemdeki çeşitlilik ve yenilenebilirlik sayesinde bunu yapabilmektedir.

İnsanın odunu yakarak ateşi ısı kaynağı olarak kullanmaya başlamasından bu yana enerji kullanımında çeşitlilik artarak devam etmiştir. Nüfusun artmasına ve sanayileşmedeki gelişime bağlı olarak insanoğlu özellikle kullanılabilir enerji kaynaklarını aktif hâle getirmiş ve böylece yeryüzünü değiştirmek için önemli bir fiziksel güç elde etmiştir.

18. yüzyılda buhar gücünden faydalanmada kömür önemli bir enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sonrasında petrol ve doğalgaz bunu izlemiştir. Bu enerji kaynaklarının ortak özellikleri, oluşumlarının milyonlarca yıl sürmesi, buna karşın yenilenemez oluşları ve çevreyi kirletmeleridir. Sanayi Devrimi'yle birlikte kullanımı sürekli artan kömür ve petrol tüketimi sonucu çevreye fazla miktarda zararlı, kirletici gazlar yayılmış, ozon tabakası tahrip edilerek dünyanın ortalama sıcaklığı artmıştır. (Tablo, 2)

Tablo 2: Türkiye Sera Gazı Emisyonları, (CO₂ eşdeğeri, 1990 – 2016)

(Milyon ton)					
Yıl	Toplam	CO ₂	CH ₄	N ₂ O	F-gazları
1990	210,7	146,5	42,2	21,4	0,6
1992	224,7	159,1	43,1	21,8	0,7
1994	227,6	163,8	42,6	20,4	0,7
1996	261,2	195,8	42,7	21,6	1,1
1998	274,5	208,0	42,3	23,0	1,2
2000	293,5	226,0	43,5	22,6	1,4
2002	280,8	217,7	40,8	20,6	1,7
2004	311,2	241,9	43,7	23,4	2,3
2006	356,8	281,5	47,1	25,3	2,9
2008	387,9	310,4	50,8	23,2	3,5

2010	402,6	319,5	52,5	25,9	4,7
2012	445,6	354,1	58,0	27,6	5,9
2014	451,8	357,6	58,1	29,3	6,8
2016	496,1	402,8	54,7	32,0	6,6

Kaynak: http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1019

Yüce Allah’ın, evrenin yaratılış amaçlarından birisinin de insanın yaşamını sürdürmesi için ihtiyaç duyduğu unsurların onun kullanımına verilmesi olduğunu bildirdiği şu âyetler, çevreden faydalanırken bir ölçü içerisinde hareket edilmesi gerektiğini de ifade etmektedir: “O, yörüngeleri üzere hareket eden Güneş’i ve Ay’ı sizin hizmetinize sunan, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verendir” (İbrahim Sûresi, 33). “Ardından yeri düzenleyip döşedi. Ondan suyunu ve merasını çıkardı. Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi. Bunları sizin için ve hayvanlarınız için bir rızık kaynağı yaptı” (Naziât Sûresi, 30-33). “Göğü Allah yükseltti ve mizanı (dengeyi) O koydu. Sakın dengeyi bozmayın (Rahman Sûresi, 7,8). Örneğin dengenin bozulmaması, yani sera gazı etkisi ile meydana gelen olumsuzlukların olmaması için atmosfere salınan kirletici gazların oranı düşürülebilir.

Fotoğraf 4: Erzurum’da ısınmada kullanılan kömürden kaynaklı hava kirliliği

Kaynak:http://www.cumhuriyet.com.tr/foto/foto_galeri/637508/1/Erzurum_da_korkutan_hava_kirliligi.html

Sıcaklık arttıkça buzulların erimesi ile deniz seviyesinde yükselme meydana gelmekte ve kuraklık artmaktadır.

Her ne kadar alternatif enerji kaynakları geliştirilmeye çalışılsa da fosil yakıtların günümüz dünyasındaki etkisi önemini korumaktadır. Bu enerji kaynaklarına olan bağımlılığımız gelişen teknoloji ile zirve yapmışken, diğer yandan bu kaynakları kullanırken çevreye verdiğimiz tahribat günden güne artmaktadır. Atmosfere karışan zehirli gazların etkileri gezegenimizi küresel ölçekte etkilemektedir. (Fotoğraf, 4) Örneğin, asit yağmurları, sera gazı etkisi, küresel ısınmanın sonucundan dünyamızın hemen her bölgesi aynı derecede olmasa bile az veya çok etkilenmektedir.

Şehirlerdeki artan araç kullanımı doğayı egzoz gazlarının etkilerine de maruz bırakabilmektedir. Araç egzozlarından çıkan karbonmonoksit, karbondioksit gibi birçok hidrokarbon gaz gerek atmosfere yayılarak havayı kirletmesi gerekse doğrudan insanın akciğerlerini ve solunum yollarını etkileyerek ölümcül hastalıklara yol açması bakımından dikkat çekmektedir.

Fotoğraf 5: Ankara’da egzozlardan ve meskenlerden çıkan dumanın oluşturduğu hava kirliliği

Kaynak: trthaber.com

Isınma ihtiyacının karşılanmasına yönelik yakıt olarak odun ve kömürün kullanılması da aynı şekilde atmosfere zararlı gazlar salınmasına yol açmaktadır. (Fotoğraf, 5)

Araç egzozlarından, fabrikaların bacalarından, fosil yakıtların diğer kullanım alanlarından çıkan ve atmosfere yükselen kirletici gazlar yağış esnasında havada nem ile birleşerek asit yağmurlarına neden olmaktadır. (Fotoğraf, 6) Asit yağmurları ise topraktan bitki örtüsüne, sulardan insan sağlığına kadar birçok alanda zararlara yol açabilmektedir. Bu gazlar diğer yandan ozon tabakasına zarar verip onu incelterek Güneş'in zararlı ışınlarının biyosfere girmesine ve sera etkisine yol açabilmektedir. Sera etkisi de kuraklığa neden olmakta ve bu durum tarımsal faaliyetleri olumsuz yönde etkilemektedir.

Fotoğraf 6: Fabrika bacalarından çıkan gazların oluşturduğu hava kirliliği

Kaynak: <https://www.trthaber.com/haber/saglik/hava-kirliligi-sigara-etkisi-yapiyor-341748.html>

Enerji elde etmede farklı arayışlar sonucu ortaya çıkan, fosil yakıtlara alternatif olabilecek bir enerji çeşidi de nükleer enerjidir. Nükleer enerjinin birçok avantajının yanında önlem alınması gereken dezavantajları da bulunmaktadır.

“Fosil yakıtların aksine, nükleer yakıt ve yakıt hammaddesi enerji yoğun madde olup kolay depolanabilir ve büyük miktarlar göreceli olarak düşük maliyetle muhafaza edilebilmektedir. Yaklaşık 25 tonluk nükleer yakıt, 1 GWe’lik mevcut bir basınçlı su reaktörünün 1 yıllık yakıtını sağlayabilmektedir. Aynı miktardaki elektrik enerjisini üreten kömür yakıtlı bir santral ise 3 milyon ton yakıt gereksinimi duymaktadır.

Nispeten küçük miktarlardaki düşük maliyetli uranyum ithalinin, büyük miktarlarda ve yüksek maliyetli kömür, petrol veya doğal gaz ithalatından daha caziptir.

Uranyum, gümüşten daha bol olarak yerkabuğu ve okyanuslarda bulunmaktadır. 2001 yılı başında yapılan tahminler, uranyum kaynaklarının (bilinen ve henüz keşfedilmemiş) toplam olarak 16 milyon ton olduğunu ve bunun da mevcut kullanım oranında 250 yıllık ihtiyacı karşılayabileceğini belirlemiştir.

Nükleer enerji, havayı kirlilemeyen ve sera gazları salmayan çok az sayıdaki enerji kaynağından biridir” (taek.gov.tr).

Bu olumlu yönlerinin yanı sıra bazı olumsuz yönleri de bulunan nükleer enerji çeşidi konumuz açısından ele alındığında insan kaynaklı doğal çevre üzerinde değiştirici etkisi olan bir enerji çeşidi olmasından dolayı olumsuz yönlerinin ortadan kaldırılması veya en aza indirilmesi gerekmektedir.

Nükleer enerji elde edilirken radyasyon, sıcaklık, uranyum bileşikleri ve nükleer atıklar gibi bazı maddeler açığa çıkmaktadır. Atıklar depolandıkları alanlardan sızdığı takdirde ya da nükleer santralde meydana gelebilecek olası bir kaza sonucu gaz veya sıvı hâlde açığa çıkan nükleer maddeler iklim, bitki örtüsü, hidrografiya, toprak üzerinde kalıcı veya uzun süre etkisi devam eden tahribatlara yol açmaktadır.

“Az miktarda olmasına karşın yüksek seviyeli atık çok uzun süre radyoaktif kalmaktadır. Derin jeolojik depolama konularındaki araştırmalar uzun yıllardır sürdürülmekte olup, uzmanların görüşü yüksek standartlarda bir jeolojik depolama tesisinin yapımına teknik bir engelin bulunmadığı yönündedir. ABD ve Finlandiya’da çeşitli ilerlemeler sağlanmakla birlikte henüz herhangi bir derin jeolojik gömme tesisi işletmeye girmemiştir. Bu nedenle, yüksek seviyeli atıkların bertarafı halen nükleer enerjinin sürdürülebilir gelişmesinin önündeki en önemli husus durumunda bulunmaktadır” (taek.gov.tr).

1.3.2. Kentleşme Kaynaklı Çevre Sorunları

Nüfusun artması ile doğrudan ilintili olarak meydana gelen şehirleşme çevre sorunlarının meydana gelmesinde başka bir faktör olarak etkisini sürdürmektedir.

“İnsanların tarihi süreç içerisinde coğrafi mekânda varedtiği beşeri tesislerin kümelenmesi” (Bayartan, 2014: 12) olarak tanımlanan şehir, doğal güzellikleri ve zenginlikleri ile öne çıkan turizm şehirleri, sanayi ve ticaret şehirleri, tarihi ve dini nitelikleri ile önem kazanan turizm şehirleri olarak işlevlerine göre sınıflandırılabilir.

Nüfusun belli bir alanda toplanması, yığılması olarak da tanımlanabilecek kentleşmenin tarihi, insanın yerleşik hayata geçişine kadar götürülebilir. Nitekim tarih öncesi çağlarda toplayıcılık ve avcılık yaşam biçiminden yerleşik hayat biçimine geçilmiş, iktisadi faaliyetler ve ardından kentleşme süreci başlamıştır. Tarım yapma ihtiyacı, birlikte daha kolay üstesinden gelinebileceği güvenlik sorununun çözümü,

barınak inşa etme ihtiyacı gibi sebeplerden dolayı birlikte ve bir arada yaşamaya geçiş süreci başlamıştır.

“Kentleşme olgusu çevreyi, toprakların şehir kullanımında yerleşim bölgelerine dönüştürülmesi, doğal kaynakların tüketilmesi ve atıkların oluşması şeklinde üç yönden etkilemektedir” (Deniz, 2009: 102).

Tablo 3’e bakıldığında Türkiye’de toplam tarım alanı 1988 yılında 41,940 hektar iken 2017 yılında 38,002 hektara inmiştir. Ekilen alanların da aynı şekilde azaldığı görülmektedir. Günümüze yaklaştıkça insanın doğaya verdiği zararların insanı etkilemesiyle beraber çevre bilinci gelişmiş ve 1988-1998 yılları arasında kapladığı alan bakımından değişmeyen orman alanlarının 2000 yılından itibaren artmaya başladığı görülmektedir.

Ayrıca, toplam tarım alanı içerisinde, işlenen tarım alanının oranı her geçen yıl azalma göstermektedir. İşlenen tarım alanları içinde ekilen alanda da giderek azalma olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Türkiye Tarım ve Orman Alanları, (1988-2017)

(Bin
Hektar)

Yıl	Toplam tarım alanı	Toplam işlenen tarım alanı	Ekilen alan	Nadas	Sebze bahçeleri alanı	Zeytin ağaçlarının kapladığı alanı	Çayır ve mera arazisi	Orman alanı
1988	41 940	24 786	18 995	5 179	612	856	14 177	20 199
1990	42 033	24 827	18 868	5 324	635	866	14 177	20 199
1992	39 953	24 563	18 811	5 089	663	871	12 378	20 199
1994	40 049	24 605	18 641	5 255	709	881	12 378	20 199
1996	39 364	24 457	18 469	5 094	894	568	12 378	20 199
1998	39 344	24 362	18 561	4 902	899	600	12 378	20 199
2000	38 757	23 768	18 038	4 826	904	600	12 378	20 763
2002	41 196	23 905	17 935	5 040	930	620	14 617	20 763
2004	41 210	23 813	17 962	4 956	895	644	14 617	20 763
2006	40 493	22 981	17 440	4 691	850	712	14 617	21 189
2008	39 122	21 555	16 460	4 259	836	774	14 617	21 189
2010	39 011	21 384	16 333	4 249	802	784	14 617	21 537
2012	38 399	20 581	15 463	4 286	827	814	14 617	21 678
2014	38 558	20 699	15 782	4 108	804	826	14 617	21 678
2016	38 328	20 382	15 575	3 998	804	846	14 617	22 343
2017	38 002	20 036	15 536	3 697	798	846	14 617	22 343

Kaynak: http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001

İlk şehir yerleşmelerine kadar her çiftçi ailesi zirai faaliyetlerde bulunarak kendi ihtiyaçlarını karşılamakta, bu durum da insanların belli yerlerde toplanması ve kalabalıklaşmasını büyük ölçüde engellemekteydi. Bundan dolayı ilk şehirler içinde bulundukları ve mevcudiyetlerine imkân tanıyan coğrafi şartları içeren bölgelerin dışına çıkamamıştır. Zamanla şehir kendi çevresiyle ticaret faaliyetleri yapmış, sanayi devrimiyle ülkeler kalkınmaya başlamış, (Çevre Sorunları, 2008: 171) uluslararası ticaret ağları kurulmuş ve artık şehirler belirgin bir şekilde ortaya çıkmışlardır.

Tablo 4'te bulunan veriler incelendiğinde 1927-1980 yılları arasında köy nüfusu şehir nüfusundan fazla iken, 1985 yılından itibaren şehir nüfusunun köy nüfusunu

geçtiği görülmektedir. 2000’li yıllarda şehir nüfusu köy nüfusunun iki katı olarak gerçekleşmiştir. Bu durum şehirlerde nüfusun hızla arttığını gösterir. Şehir nüfusunun artmasının çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin başında şehirlerde ekolojik dengenin bozulması gelmektedir.

Şehirlerin gelişmesine ve büyümesine bağlı olarak birtakım sorunlar (çevre kirliliği, konut sorunu, ulaşım sorunu, gecekondulaşma, yönetim sorunu, arazi problemi, göç, işsizlik, eğitim sorunu, sağlık sorunu vb.) ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sorunlar incelendiğinde konumuz açısından çevre sorunları/kirliliği önemli yer tutmaktadır.

Tablo 4: Türkiye Şehir ve Köy Nüfusu, 1927-2000

Yıl	Toplam Nüfus	Şehir nüfusu	Köy nüfusu	Şehir ve köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı (%)	
				Şehir	Köy
1927	13 648 270	3 305 879	10 342 391	24,22	75,78
1935	16 158 018	3 802 642	12 355 376	23,53	76,47
1940	17 820 950	4 346 249	13 474 701	24,39	75,61
1945	18 790 174	4 687 102	14 103 072	24,94	75,06
1950	20 947 188	5 244 337	15 702 851	25,04	74,96
1955	24 064 763	6 927 343	17 137 420	28,79	71,21
1960	27 754 820	8 859 731	18 895 089	31,92	68,08
1965	31 391 421	10 805 817	20 585 604	34,42	65,58
1970	35 605 176	13 691 101	21 914 075	38,45	61,55
1975	40 347 719	16 869 068	23 478 651	41,81	58,19
1980	44 736 957	19 645 007	25 091 950	43,91	56,09
1985	50 664 458	26 865 757	23 798 701	53,03	46,97
1990	56 473 035	33 326 351	23 146 684	59,01	40,99
2000	67 803 927	44 006 274	23 797 653	64,90	35,10

Kaynak: http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047

Ekolojik dengenin çok gözetilmediği ve doğal çevreye gereken değerin verilmediği kentlerde doğal alanların azalmasına bağlı olarak toprak, hava, su kalitesi

düşmekte, kentsel yaşam biçiminin getirdiği konut, sanayi, taşıtlardan kaynaklanan kirlilikler ile doğal olmayan, sağlıklı yaşam alanları meydana gelmektedir.

Özelikle 2000’li yıllardan sonra insanın çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin zararları görülmüştür. Bu durum insanların çevre konusunda daha bilinçli olmasını sağlamıştır. Tablo 5’te de görüldüğü gibi 1994 yılında arıtılarak deşarj edilen atık su miktarının toplam deşarj edilen atık su miktarı içindeki oranı %9,9 iken 2016 yılında bu oran %85,7 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 5: Alıcı Ortamlara Göre Belediye Şebekesinden Deşarj Edilen Atıksu Miktarı, 1994-2016 (Türkiye geneli)

	1994		2002		2010		2016	
	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%
Deşarj edilen atıksu miktarı	1 509 651	100,0	2 497 657	100,0	3 582 131	100,0	4 484 075	100,0
Arıtılan	150 061	9,9	1 312 380	52,5	2 719 151	75,9	3 842 350	85,7
Arıtılmayan	1 359 590	90,1	1 185 277	47,5	862 979	24,1	641 724	14,3
Denize	556 912	36,9	885 981	74,8	1 498 728	41,8	1 812 650	40,4
Arıtılan	87 156	15,6	709 816	80,1	1 347 977	89,9	1 724 792	95,2
Arıtılmayan	469 756	84,4	176 165	19,9	150 751	10,1	87 858	4,8
Göle/Gölete	53 082	3,5	38 403	1,5	76 024	2,1	78 551	1,8
Arıtılan	3 515	6,6	23 634	61,5	37 881	49,8	53 262	67,8
Arıtılmayan	49 567	93,4	14 769	38,5	38 143	50,2	25 289	32,2
Akarsuya	796 509	52,8	1 356 297	54,3	1 741 078	48,6	2 153 123	48,0
Arıtılan	47 871	6,0	514 165	37,9	1 180 630	67,8	1 728 000	80,3
Arıtılmayan	748 638	94,0	841 402	62,0	560 448	32,2	425 122	19,7
Baraja	58 023	3,8	96 434	3,9	130 224	3,6	126 325	2,8
Arıtılan	9 784	16,9	23 849	24,7	83 409	64,1	76 660	60,7
Arıtılmayan	48 239	83,1	72 586	75,3	46 816	36,0	49 665	39,3
Araziye	40 702	2,7	37 013	1,5	35 091	1,0	20 063	0,4
Arıtılan	1 734	4,3	5 834	15,8	9 166	26,1	14 036	70,0
Arıtılmayan	38 969	95,7	31 179	84,2	25 925	73,9	6 027	30,0
Diğer ortamlara	4 421	0,3	83 528	3,3	100 985	2,8	293 363	6,5
Arıtılan	0	0,0	35 082	42,0	60 088	59,5	245 601	83,7
Arıtılmayan	4 421	100,0	48 446	58,0	40 897	40,5	47 762	16,3

Kaynak: http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1019

Benzer durum Tablo 6’da da görülmektedir. Atık hizmeti verilen nüfusun toplam nüfusa oranı 1994 yılında %71 iken 2016 yılında %93 olarak gerçekleşmiştir. Düzenli

depolama tesisine gönderilen atık miktarı 1994 yılında 809 ton iken, 2016 yılında bu miktar 19,338 bin ton olmuştur. Dereye ve göle dökerek bertaraf edilen atık miktarı 1994 yılında 558 bin ton iken, 2016 yılında bu miktar yalnız bin ton olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler insanın çevre konusunda geçmişe oranla daha duyarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 6: Türkiye Geneli Belediye Atık Göstergeleri, (1994-2016)

	1994	1998	2002	2010	2014	2016
Türkiye nüfusu	62 810 111	62 810 111	67 803 927	73 722 988	77 695 904	79 814 871
Toplam belediye sayısı	2 740	2 834	3 227	2 950	1 396	1 397
Toplam belediye nüfusu	47 597 657	47 862 511	53 421 379	61 571 332	72 505 107	74 911 343
Atık hizmeti verilen belediye sayısı	1 985	2 579	2 984	2 879	1 391	1 390
Atık hizmeti verilen belediye nüfusu	44 299 271	45 195 192	51 763 134	60 946 131	70 843 913	73 854 880
Atık hizmt. veril. nüfus. topl. nüfus oranı (%)	71	72	76	83	91	93
Oluşan toplam bel. atık miktarı (Bin ton/yıl)	23 448	32 973	30 999	29 733	31 230	33 763
Toplanan atık miktarı (Bin ton/yıl)	17 757	24 945	25 373	25 277	28 011	31 584
Kişi başı ortalama atık miktarı (Kg/kişi-gün)	1,10	1,51	1,34	1,14	1,08	1,17
Geri kazanım yöntemi ve belediye atık miktarı (Bin ton/yıl)						
Büyükşehir belediyesi çöplüğüne gönderilen	7 066	6 345	3 929	1 828	2 226	2 892
Belediye çöplüğüne gönderilen	7 000	10 094	11 637	8 754	7 522	6 129
Başka belediye çöplüğüne gönderilen	413	414	744	419	187	74
Düzenli depolama tesisine gönderilen	809	5 258	7 047	13 747	17 807	19 338
Açıkta yakarak	442	386	221	134	4	10
Dereye ve göle dökerek	558	375	197	44	16	1
Gömerek	523	852	500	34	7	7
Diğer bertaraf yöntemleri	753	1 039	716	122	114	41
Kompost tesisine gönderilen	192	166	383	194	126	146
Diğer geri kazanım tesislerine gönderilen	-	-	-	-	-	2 946

Kaynak: http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1019

1.3.3. Tarımsal Faaliyetlerden Kaynaklı Çevre Sorunları

Nüfusun besin ihtiyacının giderilmesine yönelik tarımsal faaliyetler yapmak amacıyla tarla alanı açmak için yapılan orman tahribatı, mera-çayırkların ortadan kaldırılması; daha fazla verim elde etmek amacıyla tarımda kullanılan kimyasal gübre-ilaçların toprağa verdiği zararlar göz önüne alındığında insan etkisi sonucu toprakta meydana gelen tahribat açıkça gözlenmektedir.

“Entansif tarımın yoğun olduğu bölgelerde inorganik nitrat kirliliği, pestisit¹ kirliliği ve tuzluluk problemleri” (Karaer ve Gürlük, 2003: 198) tarımsal faaliyetlerin çevreye verdiği zararların başlıcalarını oluşturmaktadır. Tablo 8’deki verilere göre 2009 yılında kullanılan kimyasal gübre miktarı 10 278 731 ton iken bu miktar 2016 yılında 13 925 448 ton olarak gerçekleşmiştir. Toprakta kimyasal gübre miktarının arttığı oranda, çevre ve insan sağlığı da bu artıştan olumsuz etkilenmektedir.

Tablo 8: Türkiye Kimyasal Gübre Kullanımı, (2009-2017)

	2009	2010	2012	2013	2015	2016
Kullanılan gübre	10 278 731	9 592 752	10 148 982	11 415 756	10 777 779	13 925 448
Azotlu (%21 N)	6 730 852	6 397 089	6 817 217	7 542 247	7 077 214	9 028 793
Fosforlu (%17 P₂O₅)	3 416 978	3 028 666	3 129 299	3 662 099	3 437 368	4 660 032
Potaslı (%50 K₂O)	130 901	166 997	202 466	211 410	263 197	236 623

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001

İnorganik nitrat kirliliği bir diğer tarımsal faaliyet kaynaklı çevre sorunudur. Bitki, yetişebilmesi için toprakta azot varlığına ihtiyaç duyar. Toprakta azot sınırlı olduğundan veya bol miktarda bulunmadığından bitkinin yetişmesi bu duruma paralel olarak sınırlanmaktadır. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için üreticiler azotlu gübre kullanarak daha verimli tohum geliştirme yoluna gitmişlerdir. Toprağın azottan arınması yavaş gerçekleşen bir işlem olduğundan, azotlu gübre kullanımının artmasına bağlı olarak zamanla toprakta azot birikimi meydana gelmekte (Karaer ve Gürlük, 2003:

¹ Gıdalara zarar veren mikroorganizma ve zararlıları uzaklaştırmak veya yok etmek için kullanılan kimyasal ya da biyolojik ürünlerin tümüne pestisit adı verilmektedir (Açar, 2015: 2).

198) ve azotun yağmurlarla yer altı sularına, akarsulara, göllere denizlere ulaşması ile hem buralarda yaşayan hayvan türleri için hem de insan sağlığı için ciddi sağlık sorunlarına yol açabilmektedir.

Tablo 9: Türkiye Tarımsal İlaç Kullanımı

(Ton)

	İnsektisitler	Fungusitler	Herbisitler	Akarisitler	Rodentisitler	Diğer	Toplam
2006	7 628	19 900	6 956	902	3	9 987	45 376
2007	21 046	16 707	6 669	966	51	3 277	48 716
2008	9 251	16 707	6 177	737	351	5 613	38 836
2009	9 914	17 863	5 961	1 533	78	2 302	37 651
2010	7 176	17 396	7 452	1 040	147	5 344	38 555
2011	6 120	17 546	7 407	1 062	421	6 978	39 534
2012	7 264	18 124	7 351	859	247	8 766	42 611
2013	7 741	16 248	7 336	858	129	7 128	39 440
2014	7 586	16 674	7 794	1 513	149	6 007	39 723
2015	8 117	15 984	7 825	1 576	197	5 327	39 026
2016	10 425	20 485	10 025	2 025	259	6 835	50 054
2017	11 436	22 006	11 759	2 452	236	6 209	54 098

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001

Kurak ve yarı kurak bölge topraklarında tarım yapabilmek için sulamaya ihtiyaç duyulmaktadır. Sulamanın yapıldığı yerde aynı zamanda toprağa tuz iletimi de olabilmektedir. Topraktaki suyun bitkilerce kullanımı ve hızla buharlaşması sonrasında gerek suda doğal olarak bulunan gerekse inorganik gübre kullanımı esnasında toprakta kalan tuz miktarında önemli oranda artış olabilmektedir. Toprakta birikmiş hâlde bulunan tuzlar ürün yetiştirilmesini olumsuz yönde etkilediği gibi, toprağın kimyasal ve fiziksel durumunu da bozabilmektedir (Ekmekçi vd., 2005: 118-120).

Tablo 9'daki verilere göre Türkiye'de tarımsal ilaç kullanımı 2006 yılında 45 376 ton iken 2017 yılına gelindiğinde bu miktar 54 098 ton olarak gerçekleşmiştir.

1.3.4. Sanayileşme Kaynaklı Çevre Sorunları

19. yüzyılda deniz yoluyla Coğrafi keşiflerin yapılarak bilinmeyen ülkelerin ve kıtaların varlığının öğrenilmesi ile buralarda bulunan ticaret merkezleri arasında yapılan alışveriş ve kurulan koloniler yoluyla elde edilen gelir Avrupa ülkelerinde sermaye birikimi meydana getirdi. Bu birikim, öncesinde yaşanan reform hareketlerinin katkısıyla bilim ve teknikteki ilerlemenin de etkisiyle makine sanayiini meydana getirmiş ve böylece sanayileşme sürecini ortaya çıkarmıştır (Akagündüz, 2010: 371).

“Türkiye sanayileşme sürecine 1950’ler sonrasında girmiş ve kentleşme de aynı tarihlerde hızlanmıştır. Onun için geniş boyutlu çevre sorunları 1970’li yıllardan itibaren görülmeye başlamıştır. Gelişmiş, sanayileşmiş ülke kentlerinden farklı olarak Türkiye’de çok hızlı bir kentleşme süreci yaşanırken daha çok büyük kentlere göç olmakta ve kentler de bu göçün ihtiyaçlarını karşılayacak bir ekonomik güce sahip olmadıkları için pek çok kentsel sorun ortaya çıkmaktadır” (Zengin, 2014: 18).

Hızla artan nüfus ve kentleşme, sanayileşme sürecini de hızlandırarak daha çok üretimin yapılmasına zemin hazırlamıştır. Bu üretim esnasında işletmelerin atmosferi zehirli gazlarla kirletmesi, atık maddelerin doğaya bırakılması ile kimyasal gübre ve ilaçların kullanımındaki artış sonucu ekolojik düzenin değiştirilmeye zorlanması ve bozulması sanayileşme kaynaklı çevre kirliliğinin sonuçlarındandır. Tablo 7’deki verilere göre 1980 yılında sanayi sektöründe istihdam edilen nüfusun toplam istihdam edilen nüfusa oranı %11,6 iken 2000 yılında bu oran %13,3 olarak gerçekleşmiştir.

Nüfus artış hızının kontrol edilmesi amacıyla, gebeliğin oluşmasını engelleyici tedbirlerin alınmasında dini açıdan bir sakınca olmadığı ifade edilebilir. Çünkü yapılan bir araştırma (Karaoğlu ve Duman, 2017: 396) doğum kontrolünde inançlı kadınların dini öğretilerden etkilendiklerini ortaya koymuştur. Buradan hareketle nüfus planlaması yapılmasında dini inançtan faydalanılabilir.

Tablo 7: Türkiye, Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilen Nüfus, (1980-2000)

Sayım yılı	Toplam istihdam	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmet
------------	-----------------	-------	--------	--------	--------

		Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Toplam									
1980	18 522 322	11 104 501	60,0	2 140 887	11,6	765 072	4,1	4 335 230	23,4
1985	20 556 786	12 118 533	59,0	2 345 719	11,4	750 546	3,7	5 235 067	25,5
1990	23 381 893	12 547 796	53,7	2 992 864	12,8	1 184 242	5,1	6 515 508	27,9
2000	25 997 141	12 576 827	48,4	3 470 360	13,3	1 196 246	4,6	8 719 693	33,5
Erkek									
1980	11 708 813	5 155 542	44,0	1 834 203	15,7	760 372	6,5	3 824 327	32,7
1985	13 064 053	5 634 276	43,1	2 010 579	15,4	743 849	5,7	4 581 936	35,1
1990	14 973 479	5 647 330	37,7	2 425 232	16,2	1 173 524	7,8	5 606 307	37,4
2000	16 567 405	5 443 771	32,9	2 835 100	17,1	1 176 827	7,1	7 083 430	42,8
Kadın									
1980	6 813 509	5 948 959	87,3	306 684	4,5	4 700	0,1	510 903	7,5
1985	7 492 733	6 484 257	86,5	335 140	4,5	6 697	0,1	653 131	8,7
1990	8 408 414	6 900 466	82,1	567 632	6,8	10 718	0,1	909 201	10,8
2000	9 429 736	7 133 056	75,6	635 260	6,7	19 419	0,2	1 636 263	17,4

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007

“Tarım toplumundan sanayi toplumuna ve şehirleşmeye geçiş ile birlikte kitle üretim metodlarının işlerlik kazanması ve bunun sonucunda doğal kaynakların daha yoğun kullanılması çevre sorununun ilk aşamasını oluşturmaktadır. Üretim sırasında çevreye arz edilen atıklar ise ikinci aşamayı oluşturmaktadır” (Deniz, 2009: 96).

Örneğin bir bölgede yoğun ağaç kesimi sonrası oluşan ormansızlık; diğer etkenlerle birlikte bölgenin iklim elemanlarının değişimine yol açması, (normal yağış alma gün sayısının azalması ve dolayısıyla birim alana düşen yağış miktarındaki düşüş) çölleşmeye neden olması, su kaynaklarını sınırlandırması gibi faktörlerle ekolojik dengenin bozulmasına yol açabilmektedir.

Sanayileşmenin sonucu olarak kimyasal ve biyolojik silahların kullanımı sırasında toprak, bitki örtüsü, hidrografi ve atmosferde meydana gelen değişimler de çevre sorunları içerisinde önemli yer tutmaktadır.

1.3.5. Turizm Faliyetlerinden Kaynaklı Çevre Sorunları

Turizm faaliyetlerinin insanın gezip-görme, dinlenme, eğlenme ve iş verimliliğini artırma gibi ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli işlevi bulunmaktadır.

İnsanların turistik faaliyetleri içerisinde kıyı turizmi ve yat turizmi şeklinde ikiye ayrılarak incelenen deniz turizmi başta gelmektedir. Bunlardan kıyı turizmi, kıyıya bağlı olarak faaliyet gösterdiğinden, (konaklama, ağırlama vb.) yat turizmine kıyasla kıyı ile daha çok etkileşim halindedir (Doğaner, 2001: 2). Bu etkileşim turizmin gelişmesine katkı sağladığı gibi Türkiye kıyılarında olduğu gibi doğal ve kültürel çevreyi tahrip etmektedir (Doğaner, 2001: 23).

Üç tarafı denizlerle çevrili olan ülkemizin Ege ve Akdeniz kıyıları, güneşli gün sayısının diğer kıyılara oranla daha fazla olması ve yağışlı gün sayısının az olmasından dolayı turizm amacıyla tercih edilmektedir. Ancak gelecek kaygısı taşımadan gerçekleştirilen faaliyetler turizm potansiyeli yüksek kıyılarımızı tehdit etmektedir. Bu faaliyetlerden biri de kıyılardaki yapılaşmadır. Örneğin ülkemizde 1980-1990 yılları kıyı turizminde yapılaşmanın artış gösterdiği yıllar olmuştur (Doğaner, 2001: 18). Kıyılarda inşa edilen tatil tesisleri ve diğer yapılaşma kıyı ekosistemini olumsuz etkileyebilmektedir.

Doğal çevre ve turizm, birbiriyle karşılıklı ve iç içe geçmiş hâlde ilişkilidir. Doğal çevre, turizmi meydana getiren, ona kaynak teşkil eden ve çeşitlilik sunan bir özelliğe sahipken; turizmin ise doğru planlandığı takdirde çevrenin özgün yapısını korumasını sağlaması ve dolayısıyla doğal turizmi destekleyici özelliğe sahip olması bu karşılıklılığı göstermektedir. (Demirtaş, 2011: 342)

Doğayı bozmadan, doğa ile uyumlu hareket ederek onu mevcut hâliyle turizme kazandırmak yerine; doğal olmayan turistik faaliyetler gerçekleştirmek amacıyla verimli tarım arazilerinin, yeşil alanların, meraların, ormanların yok edilmesi turizm kaynaklı çevre sorunlarının örneklerini oluşturmaktadır.

Öte yandan turizm işletmelerinden kaynaklanan katı atıkların çevreye bırakılması, (Fotoğraf, 7) atık suların akarsu, göl ve denizlere boşaltılması da kirliliğe neden olabilmektedir.

Fotoğraf 7: Turizm faaliyetlerinin gerçekleştiği kıyılarda atıkların oluşturduğu kirlilik

Kaynak: <http://www.gazetevatan.com/turizm-iyi-atiklari-kotu-1196020-pazar-vatan/>

“Çevre koruma bilincinin artması ülkelerde çevreye verilen zararları önlemek için çeşitli yöntemler ve kontrol mekanizmalarının gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu mekanizma, üretilen veya tüketilen ürünlerin dış zararlarını en aza indiren caydırıcı ya da sınırlayıcı nitelikte olabilmektedir” (Karaca, 2012: 183).

Bu yöntem ve mekanizmalardan biri de çevre politikaları olmuştur. Çevre sorunlarıyla etkili mücadele eden bazı ülkeler, geliştirdikleri çevre politikaları ile çevreye verilen zararları ortadan kaldırma konusunda örnek olmuşlardır.

1.4. Ülkelerin Çevre Politikaları ve Avustralya Örneği

Politika; davranış biçimi, düşünce yapısı olarak tanımlanmaktadır (tdk.gov.tr). Çevre politikası ise toplumun çevre ile olan ilişkisini düzenlemek için ortaya konulan hedefler, amaçlar, normlar ve ilkeler ile çevrenin korunmasına yönelik alınan önlemlerin tamamı (Keleş, vd., 2012: 243) olarak ifade edilmektedir.

Çevre sorunları ile mücadele ederken konunun yalnız ulusal düzeyde değil, aynı zamanda bölgesel hatta uluslararası düzeyde ele alınması sorunun çözümü açısından önem arz etmektedir. Bunun nedenini Kışlalıoğlu ve Berkes, DDT

kullanımının dünyanın diğer bir ucunu nasıl etkilediğini ifade ederken şöyle açıklamaktadırlar:

“Doğada hiçbir şey yok olmaz. Aynı haliyle ya da şekil değiştirerek karşımıza çıkar. Örneğin, İngiliz araştırmacıları 1960’da penguenlerde DDT buldukları zaman tüm dünya şaşkınlığa uğramıştı. Çünkü bu kimyasal madde yalnızca 15 yıldır kullanılmaktaydı ve kimse buzlarla kaplı Antarktika’da DDT kullanmamıştı. Oysa, ayrışmaya dayanıklı tüm sentetik kimyasallar bulutlarla, rüzgarla, yağmurla, deniz akıntılarıyla Dünya’nın en ücra köşelerine taşınmaktaydı” (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1993: 18).

Diğer yandan iklim değişikliği, su seviyesinin yükselmesi, deniz ve okyanusların kirlenmesi, canlı türlerinin yok olması, kuraklık gibi çevre sorunları küresel ölçekli sorunlardır. Ülkeler bu sorunlara çözüm üretirken hem kendi çevre politikasını geliştirip uygulamaya koymaktadır hem de çevre sözleşmelerine taraf olarak bölgesel ve uluslararası düzeyde işbirliği yaparak sorunun üstesinden gelmeye çalışmaktadırlar.

Ülkemizde çevre sorunlarının artış göstermesi, hukuki tedbirlerin alınmasını beraberinde getirmiş ve çevre kavramı 1982 ayasında yer almıştır. Anayasanın 56. Maddesinde çevre ile ilgili olarak, herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede hayatını sürdürme hakkına sahip olduğu ifadesine yer verilmiştir. Aynı zamanda çevreyi korumanın, geliştirmenin ve çevre kirliliğini önlemenin devletin ve vatandaşların ödevi olduğu belirtilmiştir (mevzuat.gov.tr).

Bir ülkede mevcut çevre sorunları ile mücadele etmede o ülkede yaşayan bireylerin sahip oldukları çevre bilinci ve uygulanan çevre politikaları rol oynamaktadır. Çevre sorunlarına yol açan faaliyetlere karşı yapılacak yasal düzenlemelerle de çevrenin daha fazla zarar görmesi önlenebilir.

“Çevre politikalarının temel amacı, insanlara sağlıklı bir yaşam alanının sağlanması ve insanlık onuruna yakışır bir çevrede yaşama garantisinin verilmesidir. Yine hava, toprak, bitki, su ve hayvanların varlıklarının devam ettirilmesi ile toplumun sahip olduğu çevresel değerlerin geliştirilmesi ve korunması, bu alanda ortaya çıkan tüm olumsuzlukların ortadan

kaldırılması ile çevre politikası uygulamalarının gerekli kıldığı yükün dağılımında, toplumsal adalet ilkelerine uygunluğun sağlanmasıdır. Toplumun çevreye verdiği değerin yükseltilmesi, bu alandaki sorunların çözülmesi ve çevrenin koruma altına alınarak iyileştirilmesi, toplumun tüm kesiminin çevresel politikaların oluşturulmasına ve uygulamasına bilinçli bir şekilde katılımlarının sağlanması önemlidir. Çevre politikaları çevreye nasıl bakılması gerektiğini gösteren, çevrenin yaşamı ve yönetimini hedefleyen, ortaya geniş görüşlülük koyan anahtar niteliğindeki bir uygulama aracı olmuştur” (Aydın ve Çamur, 2017: 25).

Doğa, kendisine verilen zararları, işleyişindeki düzene bağlı olarak zamanla bertaraf etme ve kendini yenileme özelliğine sahiptir. Ancak bunun gerçekleşmesi öncelikle söz konusu zararın durdurulmasına bağlıdır. Ozon tabakasının seyrelmesi sonucunda verilen tahribatın farkedilip gerekli önlemlerin alınmasıyla düzelmenin başlaması, buna örnek teşkil etmektedir (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1993: 18).

Ülkeler çevreyi koruma kapsamında geliştirdikleri politikaları, uygulanabilirlik ve sonuç alma odaklı olarak düzenledikleri oranda bu hedeflerine ulaşabilmektedirler. Elektrik ihtiyacının yüzde 83’ünü kömürden elde eden ve karbondioksit salınımında bulunarak küresel ısınma ve iklim değişikliği sorunlarına neden olan ülkeler arasında dünyada üst sıralarda olan Avustralya (Taner, 2009: 1), sonraları geliştirdiği çevre politikaları ile bunun örneğini oluşturmaktadır.

1.4.1. Avustralya’nın Çevre Politikası

Avustralya’nın çevre politikasının özünde, caydırıcılıktan öte uyumu esas alan bir anlayış yatmaktadır. Yönetim tarafından benimsenen politikaların temelinde, iletişim kurma, eğitim verme, ikna yolunu tercih etme, işbirliği desteği sağlama, birlikte hareket etme gibi uyum stratejileri bulunmaktadır (Hatipoğlu, 2015: 838).

Federal ve eyalet yönetim birimlerinin olduğu Avustralya’da bütünleyicilik ilkesi doğrultusunda yetki ve sorumluluğun bu birimler arasında paylaşımı yapılmıştır. Yerel yönetimler de idari yaptırımlarla yetkilendirilmiştir. Avustralya’da çevre kirliliğinin önlenmesine yönelik uygulanan idari yaptırım ve tedbirler sonuç vermiş, alınan

kararların olumlu etkileri görülmüştür. Hem caydırıcı olması hem de etkili olması açısından, idari yaptırımlar, çözüm geliştirmede birinci sırada yer almıştır. Aslında tüm ülkeler nezdinde çevreyi korumada idare hukukunun uygulanmasıyla birlikte yaptırım stratejilerinin de belirlenmesi gerekmektedir (Hatipoğlu, 2015: 871).

İdari yaptırım ve uygulamaların başarılı sonuçlar vermesi için, çevreyi korumanın gerekliliğinin bireyler tarafından içselleştirilmesi önem arz etmektedir. Diğer yandan çevre ihlalleri arasında derecelendirmenin yapılması, ceza birim sisteminin hayata geçirilmesi, çevre sorunlarıyla mücadelenin idari teşkilatlanma birimlerince kabul görmesini de kolaylaştırmıştır. İdare organının, çevre sorunları henüz ortaya çıkmadan tedbirler alması, önleyicilik ilkesi kapsamında yaptırım uygulamasını kolaylaştırmıştır (Hatipoğlu, 2015: 871).

Üç aşamalı olarak uygulanan ve kasten ve ihmalden kaynaklı atıkların çevreye bırakılması, yetkili mercilerin izni alınmadan zararlı maddelerin çevreye sızdırılması veya bu maddelerin saklanması, çevre ihlallerinin ilkinin oluşturmaktadır. Bu ihlaller çevreye ağır hasarlar vermekte, geri dönüşü zor birtakım tahribatlara yol açmaktadır. Kasten veya taksirli suçlar kapsamında yer alan bu ihlaller, cezai yargılama sonucunda yaptırımların uygulandığı suçlar olarak değerlendirilmektedir. Mevzuata göre ikinci aşamayı, kasıt ve taksirin olmadığı hava, su, toprak ve ses kirliliğine neden olan eylemler oluşturmaktadır. Bunları, hava kirliliğini önleyici tedbirlerin alınmaması, yetkili merciler tarafından sağlanan çevre koruma ruhsatlarının şartlarını yerine getirmeme gibi ihlaller oluşturmaktadır. Üçüncü aşamayı ise, daha küçük derecede yapılan ihlaller oluşturmaktadır; yerlere çöp atmak gibi... Önceden küçük tedbirler alınarak büyük sonuçların ortaya çıkmadığı bu gibi ihlaller için Avustralya'da idari yaptırımlar uygulanmaktadır (Hatipoğlu, 2015: 846).

Avustralya'da idari yaptırım türlerini, mali nitelikte olanlar ve mali nitelikte olmayan yaptırım türleri oluşturmaktadır. Mali nitelikte olan yaptırım türünü ceza ihtarnameleri oluşturmaktadır. Buna göre, çevre kurumları, kirliliğe yol açanlara belirli bir miktar parayı ödemelerini şart koşabilir. Bu miktarın ödenmesiyle kişinin sicil kaydında cezai hükme yer verilmez. Mali nitelikte olmayan yaptırım türlerini ise,

idari uyarılar, icrai taahhütnameler, çevre denetimleri, ruhsatın askıya alınması veya iptal edilmesi gibi yaptırım türleri oluşturmaktadır (Hatipoğlu, 2015: 852).

İKİNCİ BÖLÜM

DİNİ İNANÇLAR BAĞLAMINDA İNSAN VE ÇEVRE

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkisi hissedilmeye başlanan çevre sorunlarına karşı farkındalık oluşturmak ve çözüm bulmak için gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde birçok girişimde bulunulmuştur. Bu girişimler sonucunda çeşitli uluslararası kuruluşlara üye devletler nezdinde çevre sözleşmeleri imzalanarak sorumluluk üstlenilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bunlara rağmen uluslararası faaliyetlerin çevre sorunlarını gidermede etkili olamamaları (Baykal, 2008: 5), endişelere yol açmıştır.

Öte yandan söz konusu kuruluşlardan Birleşmiş Milletler, her toplumun besimsediği dini değerlerini öne çıkararak çevre sorunlarına karşı mücadele etmeyi önermektedir (Özdemir ve Yükselmiş, 1995: 26).

Bu öneri doğrultusunda büyük kitleleri etkileyen bazı dini inançların doğal çevre ile ilgili metinlerine de kısaca yer verdiğim çalışmamda, çevre sorunlarına neden olan insanda davranış değişikliğini sağlayabilecek Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet, Budizm gibi dinlerden ve birtakım yerel inançlardan bazı kesitler aktaracağım.

Dünyada bulunan hemen her dinsel inanç belli ölçüde çevrecidir. Çevrenin değerli olduğunu, saygın olduğunu ifade eder.

“Dinlerin çevreye ilgisi, onların doğrudan veya dolaylı olarak etkilediği kalabalık kitleler ölçüt alındığında potansiyel büyük bir güç olarak değerlendirilebilir. Çevre sorunları konusunda bilgilendirmeden, tüketim alışkanlıklarına, çevreyi koruma tedbirlerinin yaygınlaştırılmasından çevreye zarar veren odaklarla mücadeleye kadar birçok alanda bu potansiyel güç, etkili bir biçimde aktif hale getirilebilir” (Kuzudişli, 2013: 116).

2.1. Dinlerin Ekoloji Konulu Bazı Çalışmaları

Harvard Üniversitesi tarafından yapılmış bir çalışma olan İslam ve Ekoloji isimli eserde dinlerin ekoloji konulu çalışmalarından şu örnekler sunulmaktadır:

Ulusal Kiliseler Konseyi (The National Council of Churches): Amerika’da bulunan Protestan ve Katolik kiliselerinin oluşturduğu konsey, 1950’li yıllardan bu yana iklim değişikliklerine yol açan zararlı maddeler ile ilgili 133 bildiri yayınlayarak çevre sorunlarının çözümüne katkıda bulunmaktadır.

Dünya Kiliseler Konseyi (The World Council of Churches WCC): İman-İnsan-Doğa ilişkisine dayalı, çevre duyarlılığı ön planda olan dinsel bilgiyi yaygınlaştırmak için çalışmaktadır.

Çevre ve Yahudi Yaşam Koalisyonu (The Coalition on The Environment and Jewish Life COEJL): Eğitim için 150’nin üzerinde çevre programı düzenleyen koalisyon, çevre sorunlarıyla mücadelenin eğitim ile başarıya ulaşabileceğini ifade etmektedir.

Ekoloji ve Çevre Bilimleri İslam Kuruluşu (Islamic Foundation for Ecology and Environmental Sciences IFEES): Camiler ve İslami eğitim kurumlarında kullanılmak üzere çevreyle ilgili dökümanlar üretmekte ve Eco-İslam adında gazete yayınlamaktadır (Foltz, Richard C., Denny, Frederick M., Baharuddin, Azizan, “İslam ve Ekoloji: Bahşedilmiş Bir Emanet”, 2007: 110-120).

Çevreci bazı grupların dünyamızın geleceği için dinlerin de katkı sunması gerektiği yönündeki çabaları gitgide artmaktadır. Sürdürülebilir bir çevre için işbirliğinin önemine değinerek her kesimden insanın sorumluluk üstlenmesi gerektiğini ifade etmektedirler.

Çevreci gruplar, bilim insanları çevre sorunlarına tepkilerini göstermeleri için din önderlerine yönelik çeşitli başvurularda bulunmuştur. Örneğin; 1990’da çevre sorunlarına karşı birlikte çalışmanın gerekliliğini ifade eden “Din ve bilim adına ortak dilek” başlıklı bildiri yayınlandı. 1992’de “Sorumlu Bilimciler Birliği” çevre

sorunlarının geldiği ürkütücü boyuta dikkat çekmek üzere, Nobel Ödüllü 105 kişinin de yer aldığı 70 ülkeden 1000'in üzerinde bilim insanının destek verdiği “İnsanlığa Uyarı” açıklamasını yayımladı. Açıklamada çevreye karşı davranışlarda yeni bir ahlaki bakışın gerekliliği vurgulanmaktaydı. Gerek ulusal, gerekse uluslararası düzeyde birçok konferans düzenlenmekte ve bu alanda çeşitli işbirliği çalışmaları yapılmaktadır. Dünya Doğal Hayatı Koruma Vakfı, 1986 yılında Assisi’de yapılan türden dinler arası çevre çalışmalarına destek vermiştir. ABD İnsan Toplumunun Hayatına ve Çevresine Saygı Merkezi, Assisi’de ‘Maneviyat ve Sürdürülebilirlik’ alanında sunum gerçekleştirmiştir. Birleşmiş Milletler Kuzey Amerika Çevre Programı, Çevre Sebtî’ni kurarak cemaatlerce kullanılması için çok sayıda malzeme dağıtmıştır. 1993 yılında dünyanın birçok yerinden sekiz bin kadar kişinin katılımıyla Chicago’da toplanan Dünya Dinleri Parlamentosu, İnsan ve Çevre Meselelerinde Dinlerin İşbirliğine İlişkin Küresel Etik isimli bir bildiri yayınlamıştır (Foltz, v.d., 2007: 26-27).

1990’lı yıllarda İslam ve Ekoloji Platformu kurularak çevre sorunlarına dikkat çekilmiş ve birçok uygulama gerçekleştirilmiştir (Kuzudişli, 2013: 149).

Dini duygulara hitap etmenin insan yaşantısında olumlu yönde davranış değişikliğinde ne derece etkili olduğuna örnek olması açısından şu olay dikkat çekicidir:

“Hint Okyanusu’nda yer alan Misali Adası’nda yaşayanlar, yıllardır dinamitle balık avlamaktaydılar. Bu yöntem çevre tahribatına sebep olmakla birlikte, birçok balığın gereksiz yere ölümüne yol açmaktaydı. İslam dinine mensup dini bir grubun bir proje çerçevesinde yürüttüğü çalışma neticesinde balıkçılar çevreye zarar veren bu alışkanlıklarını bırakmışlardır. Projeyi yürüten Ali Sani’nin şu sözü konumuz açısından dikkat çekmektedir: ‘Çalışma neticesinde insanlar, toplumda çevre bilincinin uyandırılmasında İslam’ın çevreyle ilgili ilkelerinin ne kadar önemli olduğunu gördüler.’ İnsanların dünyadaki varlığı gezegenimizin ekolojisini bilinen evrenin diğer yerlerinden nasıl ayırt ediyorsa, dinler de insan soyunu diğer canlı türlerinden ayırt eder. Dinsel hayat ve dünyanın ekolojisi birbirinden ayrılamayacak biçimde bağlantılı, organik bakımdan ilişkilidir” (Foltz vd., 2007: 13).

2.1.1. Assisi Deklarasyonu

WWF (World Wide Fund For Nature, Dünya Doğayı Koruma Vakfı) farklı inançların dini liderlerini, dini inanç ile çevreci girişimler arasındaki işbirliğini ilan etmek için İtalya, Assisi’de toplantıya davet etmiştir. Her inanç, çevreye kendi dini bakışını anlatmış ve mensuplarına hitap etmekle beraber Yeni Çevre Koruma ve Din İttifakı oluşturmuşlardır (Breuilly ve Palmer, 1997: 29).

29 Eylül 1986 tarihinde gerçekleştirilen Assisi toplantısı İtalya’nın Assisi kasabasında beş büyük dinin (İslamiyet, Yahudilik, Hristiyanlık, Budizm, Hinduizm) temsilcilerinin davet edilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların her biri dinlerinin doğal yaşamı korumaya yönelik ne gibi tedbirler ihtiva ettiğini anlatmıştır. İnsan üzerinden doğal çevrenin saygınlığının iadesine ve doğanın kendi öz dengesine kavuşturulmasına kadar bir dizi sunum yapılmıştır.

Konferansta konuşan temsilcilerden Budizm ve Hinduizm dinlerinin temsilcileri genel olarak evrenin bütünlüğüne, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet dinlerinin temsilcileri ise daha çok Yaratıcının birliğine vurgu yapmıştır. Konuşmacıların ortak olarak birleştikleri olgu ise mensubu oldukları dinlerinin çevre konusundaki duyarlılığı olmuştur (Kuzudişli, 2014: 1346).

Budizm dininin temsilcisi Namgyal, insanın mutlu olmasının doğal çevreye bağlı olduğuna dikkat çekerek Budizm’in sevgi ve anlayış dini olduğunu ifade etmiştir. Kendilerine faydalı olan hayvanların yaşam haklarına saygı duyan, faydalı olmayan hayvanları değersiz olarak gören birtakım insanların bu yaklaşımlarından dolayı bazı hayvan türlerinin yok olduğunu ifade eden Namgyal’e göre Budizm inancı, canlıların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için bulundukları ortamın korunması gerektiğini ifade etmektedir (Kuzudişli, 2014: 1343).

Hinduizm dininin temsilcisi olan Dr. Singh, dinlerinin doğal çevreyi bir bütün olarak algıladığını ifade etmiştir. Singh’e göre evren, en küçük birimden en büyük birime kadar bütüncül bir yaklaşımın yansımasıdır (Kuzudişli, 2014: 1344).

İslam dininin temsilcisi olarak konuşan Dr. Nasif, İslam inancının temelinde, evrenin ve içinde bulunan her şeyin yaratıcısının Allah olduğu inancının bulunduğunu ifade etmiştir. Ona göre Allah, bütün varlıkları yarattıktan sonra insanı yaratmıştır. Akıl ve irade sahibi olan insan, diğer varlıkların aksine bu iradesiyle iyilik veya

kötülük yapabilme gücüne sahip olarak yaratılmıştır. Nasif'e göre, Müslümanlığı birey ile Allah arasındaki ilişkiden ibaret gören anlayış eksiktir. İslam, sosyal bir varlık olan insanı, toplumu ve çevreyi bir bütün olarak ele alan bir dindir (Kuzudişli, 2014: 1345).

Hristiyanlık dininin temsilcisi olarak konuşan Serrini'ye göre, yerin ve göklerin yaratıcısı Tanrı'dır. Bu yaratılış bir uyum içinde ve en güzel şekilde gerçekleşmiştir. Serrini, Hristiyanların gelecek noktasında bir endişelerinin olmadığını, yaşamı yaratan Tanrı'nın kendi eserini yok etmeyeceğini vurgulamıştır (Kuzudişli, 2014: 1343).

Yahudilik dininin temsilcisi olarak konuşan Hertzberg, evrenin tek bir Tanrı tarafından yaratıldığını, dünyadaki her şeyin Âdem tarafından isimlendirildiğini, insanın önceleri çevreyle uyum içinde yaşadıklarını ifade etmiştir. Hertzberg, Yahudilikte ahiret inancı olmakla birlikte dinlerinin daha çok dünyaya ağırlık verdiğini belirtmiştir. İnsana, çevreye egemen olma gücü verildiğini belirttikten sonra, onun adil ve merhametli olması gerektiğini ifade etmiştir (Kuzudişli, 2014: 1345).

2.2. Yahudiliğin Çevreye Bakışı

Yahudiliğin özü itibariyle çevreyi önemseyen bir din olduğunu, bu dinin kutsal kitabı olan Tevrat'ta yer alan çevre ile ilgili ifadeler göstermektedir. Tevrat'ın beşinci kitabı olan Tesniye'de şu uyarılar yer almaktadır:

“Bir şehirle cenk ederek onu almak için çok günler onu muhasara edeceğin zaman, ağaçlarına balta vurarak onları tahrip etmeyeceksin. Çünkü onlardan yiyebilirsin ve onları kesmeyeceksin” (Tesniye, 20/19).

Tevrat'taki “Tahrip etmeyeceksin” kuralı, insanın çevre ile olan ilişkisinde belirleyici etken olmuştur.

Tevrat'ın Tesniye bölümünde atıklarla ilgili şu ifadeler bulunmaktadır: “İhtiyaçlarınızı gidermek için ordugahın dışında bir yeriniz olmalı. Donatımınız arasında yeri kazmak için bir gereç bulunsun. İhtiyacınızı gidereceğiniz zaman bir

çukur kazın, sonra da dışkınızı örtün” (Tesniye, 23/12,13). Bu uyarı, dönemi içerisinde değerlendirildiğinde konuya ne kadar önem verildiği daha iyi anlaşılmaktadır.

İnsan için en önemli çevre, içinde yaşadığı ortam olmalıdır. Burası yaşamaya ne kadar elverişli düzenlenmişse insan o kadar sağlıklı, huzurlu ve mutlu olmaktadır. Şu ifadeler şehir planına verilen önemi göstermektedir:

“İsrailoğullarına emret, Levililer’e mülkleri olan mirastan içinde oturmak için şehirler versinler, ve şehirler için, onların etrafında Levililer’e otlaklar vereceksiniz. Ve içinde oturmak için şehirleri olacak; ve onların otlakları, sığırları ve malları ve bütün hayvanları için olacaktır. Ve Levililer’e vereceğiniz şehirlerin otlakları çepeçevre şehir duvarından öteye doğru bin arşın olacaktır. Ve şehir ortada olarak, şehrin dışından şark tarafını iki bin arşın, ve cenup tarafını iki bin arşın, ve garp tarafını iki bin arşın, ve şimal tarafını iki bin arşın ölçeceksiniz. Bu onlar için şehir otlakları olacaktır” (Eski Ahit, Sayılar, 35).

İlahi kitaplarda çevrenin çeşitli unsurlarına da değinilerek yaşamın devamını sağlamaya yönelik ifadeler de bulunmaktadır. Örneğin Kitab-ı Mukaddes’te hayvanların nesillerinin sürmesi ve başka nedenlerden dolayı Hz. Nuh’a şu talimat verilmektedir:

“Sağ kalabilmeleri için her canlı türünden bir erkek, bir dişi olmak üzere birer çifti gemiye al. Çeşit çeşit kuşlar, hayvanlar, sürüngenler sağ kalmak için çiftler çiftler sana gelecekler. Yanına hem kendin, hem onlar için yenebilecek ne varsa al, ilerde yemek üzere depola” (Tekvin, 6/19,20).

Tevrat’ta çevreye karşı davranış şekillerinin belirlendiği; toprak, hava, su gibi çevresel değerlerin koruma altına alındığı görülmektedir.

2.3. Hristiyanlığın Çevreye Bakışı

Çevrenin korunması için nasıl ki kirliliğin insan ve diğer canlılar üzerindeki etkileri dikkate alınarak önlemler geliştiriliyorsa, birey ile çevrenin yaratıcısı olan Tanrı arasındaki ilişkiye dikkat çekilerek çevrenin korunması gerektiği inancı Hristiyanlık’ta yer bulmuştur. Hristiyan bilginler, kutsal metinlerinden yola çıkarak çevre konusunda pratik çözüm önerilerinde bulunmaktadır. Bu inanca göre çevrenin

sahibi Tanrı'dır ve insanlar ancak O'nun belirlediği ölçüler içerisinde çevreden yararlanabilir:

“Hristiyanlık öğretileri dünyadan ‘Tanrı’ya ait’ olarak bahseder ve bu bir anlamda kuşkusuz ki dünyayı kontrol etmeyi ya da ona sahip olmayı iddia edemeyeceğimiz anlamına geliyor. Hristiyan öğretileri Tanrı’yı sevmekten ve O’nun iradesine itaat etmekten bahseder. Bu bir anlamda kuşkusuz ki Tanrı’nın yarattıklarını korumak demektir.”
(<http://ekoik.com/arsiv/ekoiksayi54.pdf>)

Hristiyanlığa göre çevreyi kirletmek, yalnızca insanlar için bir tehlike olmayıp aynı zamanda Allah’a karşı da bir günahdır. Hristiyan din adamlarına göre çevre krizi ahlaki bir meseledir (Breulliy ve Palmer, 1997: 15).

Eski Ahit’te Hz. Adem’e Tanrı tarafından, bulunduğu çevreyi koruması görevi verildiği ile ilgili ifadeler yer almaktadır: “Rab Tanrı Aden bahçesine bakması, onu işlemesi için Adem’i oraya koydu” (Yaratılış, 2:15).

2.4. Budizmin Çevreye Bakışı

Doğal çevrenin kirlilikten arınmış olarak işlemesi için ortaya konan çaba, Budizm için her dönemde önemli bir konu olmuştur. İnsanoğlunun çevre ile iç içe ve ona bağımlı bir yaşam sürmesinin farkedilmesi, çevrenin saygın olarak algılanmasına sebep olmuştur (Bachelor ve Brown, 1997: 35).

Doğanın korunması ile gereksiz tüketim arasında bağ kurulan Budizm öğretilerinde, tutumlu olmak bir erdem olarak görülür. Örneğin cübbelerin rahipler tarafından nasıl verimli kullanıldığı şöyle anlatılır:

“Yeni bir cübbe alındığı zaman eskisi yatak örtüsü olarak kullanılır. Eski yatak örtüleri şilte kılıfı yapılır. Eski şilte kılıfları paspas olarak, eski paspaslar silgi olarak, yıpranmış silgiler

ise kille yoğrularak çatlamış yer ve duvarları tamir etmede kullanılır. Böylece hiçbir şey atılmaz” (Bachelor ve Brown, 1997: 48).

Çağdaş Budistlere göre çevreyi koruma ve onarma konusunda yeni teorilere ihtiyaç vardır. Çünkü günümüzü etkileyen teorilerin önemli bir kısmı 19. yüzyıldaki Sanayi Devrimi’nin etkisiyle oluşmuş ve sanayi toplumlarının deneyimlerine dayanmaktadır. Yeni fikirlere, yeni teorilere ihtiyaç duyulmaktadır. Artık sürekli büyüyen sınırların, bitmeyen doğal kaynakların ve teknolojik iyimserliğin egemen olduğu bir dünyada yaşamıyoruz (Bachelor ve Brown, 1997: 120).

En zor sorunlardan biri, ideal insan tanımını oluşturmaktır. Sanayi toplumlarının savunduğu; bireysel özgürlük, kişisel tatmin gibi kavramlar insanları bunalıma sürükleyen ve sınırsız tüketim teorilerine dayanan tanımlamalardır. Çevreyi sınırsızca kullanabilme hakkını kendinde görme düşüncesi de bunu destekleyen bir diğer ekonomik kaynaklı teoridir. Budizme göre dünya, bireysel hazzın bağımsızlıkta değil, karşılıklı bağımlılıkta olduğu bir yerdir (Bachelor ve Brown, 1997: 121). Bireysel ihtiyaçların en aza indirildiği, sade ve çevre ile iç içe bir yaşamın hakim olduğu yaşam teorisi, insanın ruhsal gelişimi ve mutluluğu açısından önemlidir.

Budist anlayışa göre çevre, kutsal ve değerli olarak kabul edilmiştir. Çevreye karşı oluşturulan bu bakış, gelişerek hayvanlara ve ağaçlara karşı saygıyı da beraberinde getirmiştir. Kutsal kabul edilen Bodhi ağacının sulanması anlayışı zamanla diğer ağaçları da kapsamış ve kurak dönemlerde ağaçlar bu sayede canlı kalabilmiştir (Bachelor ve Brown, 1997: 127-128).

2.5. İslâmın Çevreye Bakışı

İslam dininin çevreye yaklaşımının nasıl olduğu, bu dinin temel kaynakları olan Kur’an ve hadislerden öğrenilebilmektedir. Bu kaynaklara göre çevre, insanın Allah’a kulluk görevini yerine getirdiği bir mekândır. “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele” (Bakara Sûresi, 155). Buradan hareketle çevrenin kirletilmemesi, korunup

güzelleştirilmesi için Müslümanlara sorumluluk yüklenmektedir: “...O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı...” (Hud Sûresi, 61). “Her kim bir ağaç diker de ondan bir insan yahut Allah’ın yarattığı herhangi bir canlı yerse muhakkak bu, o kimse için bir sadaka olur” (Görmez, Özafşar vd., 2013: 371).

İslam inancına göre evrendeki bütün varlıkların hem fiziki hem de fizikötesi bir anlamı bulunmaktadır. Gökteki ve yeryüzündeki herşey Allah’ı tesbih eder. (Hadid Sûresi, 1). Fakat insan onların tesbihini anlayamaz. (İsra Sûresi, 44). “Otlar ve ağaçlar (Allah'a) boyun eğler” (Rahman Sûresi, 6) âyetleriyle Kur’an, çevrenin ruhsuz, cansız, amaçsız olmadığını vurgulamaktadır. Hz Muhammed bir hadislerinde müezzinin sesinin ulaştığı insanların yanısıra, ağaçların da müezzinin lehinde kıyamet günü şahitlik edeceğini bildirmektedir. (Görmez, Özafşar vd., 2013: 371). Göklerdeki ve yerdeki herşey Allah’a ibadet etmekte ve O’na boyun eğmektedir (Nahl Sûresi, 49). Dolayısıyla İslam’ın çevre anlayışına göre bütün varlıklar yaratılıştan bir değere sahiptir. Ve çevre, insana Allah’ın bir emanetidir.

Diğer yandan çevre, Kur’an’da, Allah’ın kendi varlığının kanıtlarını insanlara ispatladığı bir alan olması bakımından önem arz etmektedir. Bu konu ile ilgili çokça âyet bulunmaktadır:

“Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükselten, sonra Arş’a kurulan, güneşi ve ayı buyruğu altına alandır. Bunların hepsi belli bir zamana kadar akıp gitmektedir. O, her işi (hakkıyla) düzenler, yürütür, âyetleri ayrı ayrı açıklar ki Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız” (Rad Sûresi, 2).

“O, yeri yayıp döşeyen, orada dağlar, nehirler meydana getiren, orada her türlü meyveden (erkekli-dişili) iki eş yaratandır. O geceyi gündüze bürüyor. Şüphesiz bunlarda, düşünen bir kavim için (Allah’ın varlığını gösteren) deliller vardır” (Rad Sûresi, 3).

“Yeryüzünde birbirine komşu kara parçaları, üzüm bağları, ekinler; bir kökten çıkan çok gövdeli ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır ki hepsi aynı su ile sulanır. Ama biz ürünleri konusunda bir kısmını bir kısmına üstün kılıyoruz. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir kavim için (Allah’ın varlığını gösteren) deliller vardır” (Rad Sûresi, 4).

“Allah gökten su indirdi de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti. Şüphesiz bunda dinleyecek bir toplum için bir ibret vardır” (Nahl Sûresi, 65).

“Rabbin bal arısına şöyle ilham etti: ‘Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler edin. Sonra meyvelerin hepsinden ye de Rabbinin sana kolaylaştırdığı (yaylım) yollarına gir.’ Onların karınlarından çeşitli renklerde bal çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. Şüphesiz bunda düşünen bir (toplum) için bir ibret vardır” (Nahl Sûresi, 68-69).

Kur’an’da toprağın kuru bir halde iken yağmurla canlandığı, çeşit çeşit bitkilerin meydana geldiği betimlenerek çevre üzerinden anlatılmaktadır:

“... Yeryüzünü de ölü, kupkuru görürsün. Biz onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarıp ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir” (Hac Sûresi, 5).

Kur’an’da çevreye ait unsurların bizzat ismine yemin edilen âyetler yer almaktadır. (Zariyat Sûresi, 1-4, 7-8, Tur Sûresi, 1-7, Necm Sûresi, 1, Tekvir Sûresi, 15-18, İnşikak Sûresi, 16-18, Tin Sûresi, 1-3, Adiyat Sûresi, 1-6, Asr Sûresi, 1) Örneğin gökyüzüne, rüzgara, bulutlara, dağa, bitkilere, zamana, güneşe, aya, yıldıza yemin edilerek başlayan âyetler bulunmaktadır. Âyetlerin tefsirinde bundaki amacın konuya dikkat çekmek, yemin edilen çevresel varlığın insan için önemini vurgulamak olabileceği şeklinde ifade edilmektedir (kuran.diyani.gov.tr).

Tarihi Süreç İçerisinde İslâmın Kısaca Çevreye Verdiği Önem

Günümüzdeki anlamıyla doğaya müdahalenin ve çevre kirliliğinin yaşanmadığı İslamiyet’in ilk yıllarında, İslâm dünyasında çevreye karşı duyarlılığın olduğu İslâm Tarihi kaynakları aracılığıyla bilinmektedir.

Bugün “sit alanı” olarak bilinen yeşil alanlar Hz. Muhammed döneminde “yasak alan” olarak ifade edilmiştir. Belirlenen bu alanların bitkilerini koparmak, av hayvanlarını rahatsız etmek yasaklanmıştır:

“O (Mekke), Allah’ın yasaklamasıyla kıyamet gününe kadar harem bölgedir. Dikeni kesilmez, avı ürkütülmez... yaş otu yolunmaz” (Görmez, Özafşar vd., 2013: 378).

Hız. Muhammed ve dört halife döneminde çevreye karşı saygılı bir yaklaşım sergilenmekte ve doğal çevrenin bir emanet olduğu bilinciyle hareket edilmektedir.

İkinci halife Hız. Ömer'in, Huzeyme bin Sabit'e "Arazine ağaç dikmene engel olan şey nedir?" şeklindeki sorusuna Huzeyme, "Yarın ölecek kadar yaşlandım." cevabını verince Hız. Ömer bu gerekçeyi kabul etmeyerek bahçesini ağaçlandırması gerektiğini söyleyerek ona yardım etmiş ve ağaç dikilmesini sağlamıştır (Görmez, Özafşar vd., 2013: 377).

İslam halifeleri döneminden sonra da, çevreci bakışın sürdürüldüğü ve Müslümanların çevre sorununu bir problem olarak görmeye devam ettikleri bilinmektedir. Örneğin kurulacak bir yerleşim yeri seçiminde dikkat edilecek kriterler belirlenirken bunlardan en önemlilerinin suyun, ulaşımın, yer şekillerinin ve iklimin insan yaşamına ne ölçüde elverişli olduğuna bakıldığını İbn Sina ve Biruni gibi bilginlerden öğrenmekteyiz. İbn Haldun ünlü eseri Mukaddime'de çevre açısından şehircilikten söz ederken, diğer şartlar yanında İbn Sina ve Biruni gibi havanın temizliği şartı üzerinde daha ağırlıklı olarak durmaktadır (Bayrakdar, 1997: 25-26).

Biruni'nin modern ekolojiyi ve ekosistem dengesini ifade ettiği şu sözü günümüz çevre sorunlarının çözümüne ışık tutmaktadır: "İnsan doymak bilmez arzuları uğruna diğer alemleri istismar etme hakkına sahip değildir ve onları ancak Allah'ın yasasına ve tarzına uygun olarak kullanabilir" (Foltz vd., 2007: 58).

On üçüncü yüzyılın tasavvuf şairlerinden Yunus Emre, Kur'an'ın insanlar ve diğer canlılar arasında kurduğu ilişkiyi şu sözlerle ifade etmektedir: "Yaradılanı hoş gör / Yaradandan ötürü." Mevlana Celaleddin Rumi doğa hakkında şu düşüncelere sahiptir: "Doğa aslında Yaradan'la yakın muhavere içindedir. Hatta taşın, toprağın, dağın, suyun bile gizlice, Tanrı'ya bir sığınışı, bir duası vardır. Doğanın en büyük ibret örneği olmasının sebebi ilahi takdire tamamen boyun eğmesidir" (Foltz vd., 2007: 71).

Günümüz İslam dünyasına bakıldığında çevre meselesine eğilen İranlı felsefe ve tarih profesörü olan Seyyid Hüseyin Nasr çevre konusunda yaptığı çalışmalarla dikkat çekmektedir. Nasr'a göre çevre sorunu aslında değer sorunudur. Nasr, 1960'lı yıllarda besimsediği ve savunduğu çevre görüşüyle İslam'ın çevreye bakışını ortaya koymuş ve bu konuda İslami kesimin de dikkatini çekmiştir. 1970'li yıllarda Ziyaüddin Serdar ve Pervez Manzur tarafından, 1980'li yıllarda da bu alanda farklı

yazarlar tarafından birçok önemli eser verilmiştir. 1986'da Assisi Deklarasyonu'nun yayınlanması, 1990'larda İslam ve Ekoloji Platformu'nun kurulması çevre sorununa İslam'ın verdiği önemin dünyada bilinmesi noktasında önemli bir gelişme olmuştur (Foltz vd., 2007: 74).

Hadisler bizlere, Hz. Muhammed'in çevrenin korunmasına ve herkesin eşit bir şekilde çevrenin kaynaklarından faydalanmasına özen gösterdiğini aktarmaktadır. İslam dininin, ortaya çıktığı 7. yüzyıldan beri ekolojik farkındalık ve çevrenin korunması anlamında bir temel meydana getirdiği açıktır. Ancak, çağdaş ifadelerle bir İslâm çevre ahlâkından bahsedilmesi oldukça yenidir. Bu durumun oluşmasında İslâm ülkelerinin daha geç sanayileşme sürecine girmesi ve yıkıcı çevre sorunlarıyla daha geç tanışmalarının etkisi bulunmaktadır.

1998 yılında Harvard İlahiyat Okulu, Dünya Dinlerini Araştırma Merkezi'nde düzenlenen İslam ve Ekoloji içeriğine sahip konferans, bu yöndeki ilk girişim olarak bilinmektedir. 1999'da İran'ın başkenti Tahran'da ve 2000'de Suudi Arabistan'da Cidde'de İslam ve Çevre konulu konferanslar yapılmıştır (Foltz vd., 2007: 33-34).

Çevre sorunlarına çözüm arayışlarının İslâm dünyasında son yıllarda önemsendiğine dair örnek olması bakımından 2015 yılında İstanbul'da 20 Müslüman ülkenin dini liderlerinin iklim konulu konferans düzenlemeleri ve konferansta alınan kararlar önem arz etmektedir.

Konferansta "iklim değişikliği ile mücadele etmek dünyadaki 1,6 milyar Müslüman için dinen farzdır." şeklinde ifade edilen görüş, İslâmi çevrenin konuya bakışını, konuyu ciddiyetle ele aldığını göstermektedir.

İklim değişikliğiyle mücadelenin ele alındığı konferansın sonunda bir bildiri yayınlanarak konuya İslâm dünyasının bakışını ortaya koyan bir çerçeve çizilmiştir.

Yayınlanan İslami İklim Bildirisi'nde kısaca şu hususlar üzerinde durulmuştur:

- Fosil yakıtlardan kaynaklanan sera gazı emisyonları azaltılmalı ve enerji yenilenebilir kaynaklardan elde edilmelidir.

- Küresel ısınma tercihen 1,5, mümkün değilse 2 dereceyle sınırlandırılmalıdır.
- Çevreye karşı hoyratça, acımasızca davranışlardan kaçınılmalıdır.
- İklim değişikliğinden etkilenen toplumlara finansal destek verilmelidir.
- Gelişmiş toplumlar ve petrol üreten ülkeler, en geç 2050'ye kadar fosil yakıtları kullanmaya son vermelidir (bbc.com).

Kur'an'da Çevre

Kurân'ı Kerim'de çevreyi oluşturan varlıklar ve bu varlıklara nasıl yaklaşılması gerektiği ile ilgili 500 kadar âyet bulunmaktadır (Yıldırım, 2012: 73). İnsanlara Allah'ın varlığı ve birliğini kanıtlamak, ölümden sonraki hayatın varlığını ispatlamak üzere çeşitli örneklerle yer verilirken bunun çevre üzerinden yapılması ona verilen değeri göstermektedir. Müslümanlar, buradan hareketle Allah'ın çevreye verdiği önemi göz önünde bulundurarak çevreye karşı gerekli özeni göstermelidirler.

İnsanın çevre ile olan ilişkisini düzenleyen âyetlerden Rûm Sûresi 41. âyet, insandan kaynaklı çevre sorunlarının olumsuz sonuçlarının yine insanı etkilediğini açıklamaktadır: “İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır” (Rûm Sûresi, 41). Bu âyetin içeriğine örnek olarak, insandan kaynaklı çevresel bozulmalardan ozon tabakasının incelmesi verilebilir. Ozon tabakasının incelmesine CO₂, NO₂, metan gazı ve bazı CFC gazları neden olmaktadır. İklimlendirme çalışmaları sonucunda atmosfere verilen CFC ve HCFC gazları Stratosfer tabakasına ulaşarak Ozon tabakasının incelmesine, delinmesine neden olmaktadır. Bunun sonucunda yeryüzüne daha fazla ultraviyole ışınları ulaşmaktadır. Bilindiği gibi ultraviyole ışınları insan, hayvan ve bitki yaşamı üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. Bu etkilerden bazıları; ürünlerdeki azalma, sıcaklıklarda meydana gelen artış, deniz ekosisteminde oluşan bozulma şeklinde ifade edilmektedir (Onat, 1994: 16).

İnsanların ürün yetiştirirken toprağa karıştırdığı bazı kimyasalların oluşturduğu verimsizlik, sulama suyundaki artışa bağlı olarak toprakta tuzluluğun artması ile oluşan bozulma, yer altı ve yer üstü sularının aşırı kullanımı sonucu ulaşılabilir temiz suyun azalması insanın çevreye verdiği zararların kötü sonuçlarının kendisini etkilemesine örnek oluşturmaktadır. “De ki: Söyleyin bakalım: Suyunuz çekilirse, size kim temiz bir akarsu getirir?” (Mülk Suresi, 30). Dünya’da mevcut içilebilir suyun toplam su içindeki oranının yüzde 2,5 olduğu ve bunun da yüzde 69,5’inin buzullarda tutulduğu düşünüldüğünde bu âyetteki uyarının önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Şimdiden yer altı sularının gittikçe derinlere çekildiği görülmektedir.

Çevre sorunlarının sebepleri arasında bulunan aşırı tüketim anlayışına karşı, Kur’an’da ihtiyaçtan fazla harcamayı yasaklayan âyetler bulunmaktadır. İsrâf açıkça yasaklanmakta, tutumlu olmak teşvik edilmektedir:

“Yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez” (Âraf Sûresi, 31).

“Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır” (Furkan Sûresi, 67).

“Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma...” (İsra Sûresi, 26-27).

“Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın” (İsra Sûresi, 29).

Bu âyetler, insanlara yaşamın her alanında dengeli, tutarlı olmayı öğütlemektedir. Çevre ile ilişkilendirildiğinde, âyetlerin, çevrenin sunduğu her türlü kaynağın ihtiyaçlar oranında kullanılması gerektiği fikrini desteklediği görülebilmektedir.

Yüce Allah’ın, peygamber gönderdiği milletlerin, kendilerine iletilen ilahi buyruklara uymalarıyla onları ödüllendireceğini bildirdiği Kur’an’da, bu ödülün yeryüzünden olacağını açıklaması da çevrenin insan yaşamı üzerindeki etkisine örnek olmaktadır: “O (peygamberlerin gönderildiği) ülkelerin halkı inansalar ve (günahları)

sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden bereket kapıları açardık, fakat yalanladılar, biz de ettikleri yüzünden onları yakalayiverdik” (Araf Sûresi, 96).

Konumuz açısından öne çıkan âyetlerden Hud Sûresi’nin 61. âyeti insanın topraktan yaratıldığını ifade etmektedir. Aynı zamanda “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık” (Tin Sûresi, 4). âyetinde insanın en güzel bir şekilde yaratıldığının da açıklanması insana verilen değerin dolaylı olarak toprağa da verildiğini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir: “Semûd kavmine de kardeşleri Salih’i peygamber gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin ondan başka hiçbir ilahınız yok. O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı. Öyle ise ondan bağışlanma dileyin; sonra da ona tövbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır ve dualara cevap verendir” (Hud Sûresi, 61). Bu âyetle vurgulanan bir diğer konu ise insanın yeryüzünü imar etmekle görevlendirilmesi ve bu göreve yatkın olarak yaratılmasıdır.

Kur’an’da dikkat çekiken bir diğer konu ise insan yaşamının koruma altına alınması ve sebepsiz yere insanın öldürülmesinin yasaklanmasıdır: “... Kim bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır” (Maide Sûresi, 32). İnsan yaşamının değerini, önemini anlatan bu âyete göre; toprak, hava ve su kirliliği yoluyla insan sağlığını olumsuz yönde etkileyebilecek her türlü girişim de yasak olarak değerlendirilmektedir.

Hadislerde Çevre

Hazretî Muhammed’in sözlerinden oluşan ve İslam dininin ikinci kaynağını oluşturan hadisler, çevrenin kirlenmemesi gerektiğini, doğal kaynakların yerli yerinde kullanılmasını ve israftan kaçınılmasını öğütlemektedir.

Hazretî Muhammed, insanların geçiş güzergahı olan yolların kirlenmemesini teşvik eden şu sözleriyle insanları temiz olmak ve çevrelerini temiz tutmak konusunda

uyarmaktadır: “Rahatsız edici bir şeyi yoldan kaldırmak sadakadır” (Görmez, Özafşar vd., 2013: 369). “Evlerinizin önlerini temiz tutunuz” (Görmez, Özafşar vd., 2013: 374).

Çevre temizliği yanında ağaç dikmeye de insanları yönlendiren Hazreti Muhammed bu konudaki uyarısını da şöyle ifade etmektedir: “Birinizin elinde bir hurma fidanı varken kıyamet kopuyor olsa bile derhal onu diksin” (Görmez, Özafşar vd., 2013: 377).

Ekilebilen tarım arazilerinin terk edilmemesi adına bu alanların ıslah edilerek insanlara, hayvanlara faydalı hale getirilmesi için insanlar teşvik edilmiştir: “Kimin tarlası varsa onu eksin. Kendi ekmezse onu (din) kardeşine ektirsin” (Görmez, Özafşar vd., 2013: 375). “Her kim, ölü bir toprağı (bakımını sağlayarak) ihya edecek olursa bundan dolayı ecir kazanır. Hayvanlar ondan yararlandıkça kendisine sadaka yazılır” (Görmez, Özafşar vd., 2013: 375).

Aşağıdaki hadis, canlı yaşamı için hayati önemi olan suyun ihtiyaçtan fazla kullanılmamasını vurgulayarak ibadet için dahi olsa israftan kaçınılmasını teşvik etmektedir: “Sa’d b. Ebu Vakkas abdest alırken Hz. Muhammed onun yanından geçti ve ‘Bu israf nedir?’ diye sordu. Sa’d, ‘abdestte israf olur mu?’ diye sorunca Hz. Muhammed ‘Evet, akan bir nehir üzerinde bile olsan (abdestte israf vardır) buyurdu” (Görmez, Özafşar vd., 2013: 375).

Hz. Muhammed çevrenin sunduğu olanaklardan herkesin faydalanmasını istediği aşağıdaki uyarısında aynı zamanda havanın insan sağlığı için önemini de ifade etmektedir: “Evini, komşunun evinden yüksek yaparak onun rüzgarını engelleme” (Görmez, Özafşar vd., 2013: 376). “Lanete sebep olan şu üç şeyi yapmaktan; su kaynaklarına, yol ortasına ve gölgelik yerlere abdest bozmaktan sakının” (Görmez, Özafşar vd., 2013: 369).

Tebük seferi dönüşünde Hz Muhammed’in Medine’ye girerken Uhud dağı hakkında söylediği şu söz, onun çevreye sevgiyle baktığını göstermektedir: “İşte bu Tâbe’dir (iyilik ve güzellik şehridir). Bu da Uhud’dur, öyle bir dağdır ki o bizi sever biz de onu severiz” (Görmez, Özafşar vd., 2013: 374).

Hız. Muhammed, toprağın, bir mabed gibi üzerinde ibadet yapılabilecek kadar temiz olduğunu bildirmektedir: “Benim için yeryüzü temiz ve namaz kılmaya uygun kılınmıştır” (Görmez, Özaşşar vd., 2013: 374).

İnsanların hayatlarında yeşilin yerleşmesi ve ağacın önemine vurgu yapmak amacıyla Hız. Muhammed’in, Selman’ı Farisi’nin özgürlük antlaşmasına üç yüz hurma fidanı dikme şartını da yazmasını istemesi, onun çevreye bakışını göstermektedir (Görmez, Özaşşar vd., 2013: 377).

Ağaç dikmek kadar, dikilen ağaçların korunması da gereklidir. Hız. Muhammed, yapraklarını hayvanların yemesi için ağaca sopayla vuran birini gördüğünde, bu işi ağacı sallayarak nazikçe yapması gerektiğini kendisine ifade etmiştir (Görmez, Özaşşar vd., 2013: 378).

Birtakım ihtiyaçların giderilmesinde ağaç kesiminin zorunlu olduğu durumlarda, kesilen ağacın yerine yenisinin dikilmesi şartını koyan Hız. Muhammed, yolcuların ve hayvanların gölgelenmesi ve dinlenmesi için önemli işlevi olan sidre ağacının kesilmesini yasaklamıştır: “Her kim sidre ağacını keserse Allah onu başı üzeri cehenneme atar” (Görmez, Özaşşar vd., 2013: 378).

Büyük kitleleri etkileyen bazı dini inançların doğal çevre ile ilgili görüşlerine kısaca yer verdim. Gerek Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet gibi ilahi dinlerde, gerekse Budizm, Hinduizm gibi çok tanrılı dinlerde ortak bir amaç üzerinde durulmaktadır: İnsana çevre bilinci kazandırmak.

Temelde çevre bilincine sahip olan, çevresini tanıyan insandan çevrenin korunmasına yönelik çalışmalara katılması beklenebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEVRE BİLİNCİNİN OLUŞMASINDA ETKİLİ OLABİLECEK FAKTÖRLER

3. Çevre Bilincinin Oluşmasında Etkili Olabilecek Faktörler

Doğa sürekli bir yenilenme ve değişim içerisinde olduğundan kendisine yönelik tahrip edici, işleyişine müdahale edici birçok girişime rağmen varlığını devam ettirebilmekte, içinde yaşayan canlılara hayat kaynağı olma özelliğini sürdürebilmektedir. Doğanın bu sürdürülebilirliğine katkı sunmak ve üzerindeki kirlilik yükünü en aza indirmek, bu kirliliğe yol açan insanın temel görevleri arasında olduğu bilinen bir gerçektir. Bunu başarabilmenin yollarından biri de insana çevre bilinci kazandırmak, bu konuda farkındalık oluşturmaktır.

Mine Kışlalıoğlu ve Fikret Berkes'in Çevre ve Ekoloji adlı eserlerinin girişinde yer alan şu tespit, doğaya bakışı şekillendirmede önemli görünmektedir; “Dünya bize dedelerimizden kalan bir miras değil, torunlarımıza bırakacağımız bir emanettir” (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1993: 7).

Sahip olunan değil, bir süreliğine faydalanmak amacı taşıyan emanet bir varlık, ancak sahibinin belirlediği şekilde kullanılabilir. Yukarıda dini inançların görüşlerine yer vererek kısaca değindiğim dini bakış açıları da görülebileceği gibi evren ve içindekiler Allah'ın insana bir emanetidir. İnsan, çevreden bu emanet bilinciyle faydalandığında bundan gelecek nesiller fayda göreceği gibi çevre de fayda görür.

Bireylerin çevreye olan bakışları, çevreyi önceleyen ve önemseyen davranışları, yaş, medeni durum, cinsiyet gibi demografik özellikleri ve dindarlık seviyeleri arasındaki ilişkiler dikkate alınarak yapılan bir araştırmada; katılımcıların dinin inanç, ibadet ve ahlak olarak sıralanabilecek üç temel alanındaki etkinliği arttıkça çevreyi emanet görme, çevrenin korunması gerektiği fikrini benimseme eğilimlerinin de aynı oranda arttığı gözlenmiştir (Ayten, 2010: 231). Verilecek olan değerler eğitiminde çevre bilincinin bu gerçek üzerinden temellendirilmesi insanlarda çevre duyarlılığını geliştirmede faydalı olabilir.

Birleşmiş Milletler (BM) teşkilatı, çevrenin korunmasında her toplumun inandığı ve benimsediği dini değerlerinden yararlanmasını önermiştir (Özdemir ve Yükselmiş, 1995: 26).

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından “Çevre Ahlakı” kapak ismiyle yayınlanan aylık dergide çevre konusu Kur'an ve hadislerle ele alınarak işlendiği gibi, çevre haftası veya çevre yılı ilan edilebilir. Hafta boyunca veya yıl boyunca çevre konusu Coğrafya alanındaki bilim insanlarıyla birçok yönden incelenebilir ve elde edilen veriler konferans, sunum, vaaz gibi etkinliklerle halka ulaştırılarak çevre bilincinin oluşmasına katkıda bulunulabilir.

Kur'an'da insanların karşılaştıkları problemlerin sebebi olarak kendi yaptıkları yanlışlar gösterilmektedir:

“Başınıza gelen her musibet (istenmeyen kötü durumlar, felaketler) kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki O birçoğunu da bağışlar” (Şura Suresi, 30).

İnsanın neden olduğu çevre sorunlarından bütün canlılar olduğu gibi insanın kendisi de zarar görmektedir. Örneğin fosil yakıtların kullanılması sonucunda atmosferde biriken zararlı gazlar küresel ısınmayı meydana getirmekte ve asit yağmurlarına da neden olmaktadır. Küresel ısınma ise su seviyesinin yükselmesi,

Çölleşme ve kuraklığın artmasına neden olmaktadır. Bu sorunlara daha çok dikkat çekmek çevre bilinci oluşturmada faydalı olabilir.

SONUÇ

İnsan, bir bütün olarak ancak çevresiyle varlığını sürdürebilmektedir. İhtiyaçlar ölçüsünde çevreden faydalanırken doğanın denge ve düzeninin bozulmasını önlemek, doğada meydana gelen tahribatların telafisi için tedbirler almak sorumluluk bilincine sahip her bireyin çevreye karşı yükümlülüğü olmalıdır.

Çevre sorunlarının çözümünde bireylere görev düştüğü gibi topluma ve yönetimlere de görev düşmektedir. Bu nedenle etkin denetim mekanizmaları kurulmalıdır.

Yönetimle bireyler arasında uyumun temel alındığı bir yaklaşım çevre sorunlarının çözümünde etkin rol oynayabilir.

Doğal çevrenin korunması ve mevcut çevre sorunlarının ortadan kaldırılması amacıyla insandan kaynaklanan kirliliğin olumsuz sonuçları metin, tablo, grafik gibi her türlü görsel materyal kullanılarak kitle iletişim araçları aracılığıyla işlenmesi farkındalık oluşturabilir.

Gelecek kaygısı ve ahlaki sorumluluk duyulmadan çevreden faydalanma anlayışı yerini doğadaki dengenin gözetildiği sürdürülebilirlik kavramına

bırakmalıdır. Bu noktada hayatın temel küreleri olan litosfer, atmosfer, hidrosfer ve bunların bir arada olduğu biyosferin korunması ve sürdürülebilirliği, çevreyi koruma çerçevesinde temel alınmalıdır.

Burada belirtilmesi gereken en önemli sonuç, insanlara kazandırılması gereken coğrafi bakışın ve ekolojik bilincin işlenmesidir. Bu iki temel kavramın içselleştirilmesi oranında insanlarda çevrelerine karşı duyarlılık seviyesi artabilir. Oluşturulacak farkındalık, bireylerin ve toplumların doğaya karşı umursamaz yaklaşımlarını azaltabilir. Zaman içerisinde insanın çevreye verdiği zararın etkilerini ortadan kaldırabilir, en azından benzer yanlışların tekrarlanmasını önleyebilir.

İnsanların coğrafi bilgi düzeyi artırılarak onların değer yargılarına hitap edilmeli; inançlar ve ahlakî değerler tekrar incelenerek çevre sorunlarını aşmaya yönelik çalışmalar yapılmalıdır. İnanç sistemleri aynı zamanda koruma ve kollamanın önde olduğu ahlakî bir çevre algısı telkin ederek, mensuplarının doğaya yönelik davranışlarına yön verme potansiyeline de sahiptir. Bu potansiyel, insanlarda çevre duyarlılığını artırmada etkili olabilir.

Çevre sorunlarının olumsuz sonuçları yalnız yerel ölçekte olmayıp küresel düzeyde de meydana gelebildiğinden, alınan önlemlerin de bu doğrultuda olması sorunun üstesinden gelebilmeyi daha mümkün kılacaktır.

Ülkeler kendi sınırları içerisinde meydana gelen kirlilikler, bozulmalardan oluşan çevre sorunlarına çözüm üretirken birtakım çözüm yolları belirleyerek bu sorunları aşmaya çalışmaktadır. Bu çözümler belirlenirken uluslararası sözleşmelere katılımın yanı sıra halkın sahip olduğu inanç ve ahlâkın da göz önünde bulundurulması başarıya ulaşmada etkili sonuçlar verebilir.

Belirlilmesi gereken diğer önemli sonuç, insan davranışlarında ölçünün, sınırın olması gerektiğidir. İnsan, içinde yaşadığı çevreye karşı sergilediği tavır ve davranışında ölçülü, seviyeli, tutarlı ve saygılı olmalıdır.

KAYNAKLAR

Akagündüz, Ümüt:

Sanayi Devrimi ve Sanayileşme, Uygarlık Tarihi, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2010.

Akdur, Recep:

Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Koruma Politikaları, **Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Uyum**, Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi: 23, Ankara, 2005.

Aydın, Ahmet H., ve Çamur, Ömer:

Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Çevre Eylem Programları Üzerine Bir İnceleme, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Cilt 7, Sayı 13.

- Ayten, Ali: **Sahip Olma mı Emanet Görme mi? - Çevre Bilinci ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma-**, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 10, Sayı 2, 2010.
- Batchelor, Martine ve Brown, Kerry: **Budizm ve Ekoloji**, Dünya Dinleri ve Ekoloji Dizisi 5, İgdaş, 1997.
- Bates, Daniel G.: **21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji, İnsanın Doğadaki Yeri**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Bayartan, Mehmet: **Osmanlı Şehirleri Coğrafi Araştırmalar**, Akademi Titiz Yayınları, 2014.
- Baykal, Hülya ve Baykal, Tan: **Küreselleşen Dünya’da Çevre Sorunları**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı 9, 2008.
- Bayrakdar, Mehmet: **İslam ve Ekoloji**, İstanbul, Grafik Sanatlar Matbaacılık ve Ambalaj A.Ş., 1997.
- Breuilly, Elizabeth, Palmer, Martin: **Hristiyanlık ve Ekoloji**, Dünya Dinleri ve Ekoloji Dizisi 2, Çev. Mehveş Kayani, İgdaş Yayınları, 1997.
- Demirtaş, Nihat: **Turizm ve Çevre**, 2011.
- Demir, Oral: **Nüfus Politikaları ve Çin, Fransa ve Türkiye Örneklerinin Değerlendirilmesi**, 2016. (Çevrimiçi), <http://dx.doi.org/10.12739/NWSA.2016.11.1.3C0137> (Erişim Tarihi: 28.10.2019)

Demir, Durmuş Ali ve Pak, Büyük Patlama ve Evrenin Genişlemesi, s. 17, Bilim ve Ütopya Dergisi, ty.

Deniz, Müjgan H.: **Sanayileşme Perspektifinde Kentleşme ve Çevre İlişkisi**, Coğrafya Dergisi, Sayı 19, İstanbul, 2009. Elektronik Nüsha, ISSN No: 1305-2128

Doğaner, Suna: **Türkiye Turizm Coğrafyası**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2001.

Ekmekçi, Emine, Apan, **Tuzluluğun Bitki Gelişimine Etkisi**, Ondokuz Mehmet, Kara, Tekin: Mayıs Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi, 2005.

Erer, Sermet: **Coğrafi Ekolojide Çevre Sorunları Bozulma (Degradasyon) Aşamaları ve Önlemler**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3577

Esin, Ufuk: **İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa (Günümüzden Önce 10500-7000 Yılları Arası Doğal Çevre Sorunu I**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 2507, İstanbul, 1979.

Foltz, Richard C., Denny, **İslam ve Ekoloji**: Bahşedilmiş Bir Emanet, Oğlak Frederick M., Baharuddın, Yay., İstanbul, 2007.

Azizan:

- Görmez, Mehmet, Özafşar, M. Emin, Ünal, İ. Hakkı, Ünal, Yavuz, Erul, Bünyamin: **Hadislerle İslam**, VII. Cilt, s. 369-378, Semih Ofset, 2. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2013.
- Günaydın, İhsan: “Uluslararası Katılımlı Çevre Sempozyumu Bildiriler Kitabı”, Gümüşhane, 2014.
- Hatipoğlu, Mehmet: **Çevre Korunmasında Avustralya’da Uygulanan İdari Yaptırım Türleri**, İnönü Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, Özel Sayı, Cilt: 2, 2015.
- İnançlı, Selim: Çevre Sorunları ve Ekonomi Bilimiyle İlişkisi, Sakarya, 2015.
- Karaca, Coşkun: Ülkeler Tarafından Uygulanan Çevre Politikalarının Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Üzerindeki Etkileri: Kirlilik Sığınağı Hipotezinin Test Edilmesi, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 2012.
- Karaer, Feza ve Gürlük, Serkan: Gelişmekte Olan Ülkelerde Tarım-Çevre-Ekonomi Etkileşimi, Doğu Üniversitesi Dergisi, 2003.
- Karaoğlu, Suzan ve Duman, M., Zeki: “Dini İnanç Ve Tutumların Doğurganlık Üzerindeki Etkileri (Van İli Örneği)”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 10, Sayı 50, Sy. 396, 2017.
- Kayaer, Mesut: Çevre ve Etik Yaklaşımlar, Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2013.

Keleş, Ruşen, Hamamcı, Can, **Çevre Politikası**, İmge Yayınevi, 2012.
ve Çoban, Aykut:

Kışlalıoğlu, Mine ve Berkes, **Çevre ve Ekoloji**, İstanbul, Evrim Matbaacılık Ltd.
Fikret: Şti. 1993.

Komisyon: **Uluslararası Çevre Koruma Sözleşmeleri**, Türkiye
Barolar Birliği, Ankara, Şen Matbaa, 2014.

Komisyon: **Çevre Sorunları**, İstanbul Üniversitesi Açık ve
Uzaktan Eğitim Fakültesi, Coğrafya Lisans Programı,
2008.

Kuzudişli, Ali: Çevre Bilincinin Gelişmesine Dinin Katkısı ve
İslam'ın Çevre Duyarlılığıyla Eşleştirilebilecek Bazı
Temel Öğretileri, Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, 2013.

Kuzudişli, Ali: Dinlerin Çevre Duyarlılığı ve Çeşitli Yönleriyle
Assisi Deklarasyonu, Akademik Platform. (A.
KUZUDİŞLİ, et al./ISEM2014 Adıyaman-Turkey)

Menteşe, Serpil: Çevresel Sürdürülebilirlik Açısından Toprak, Su ve
Hava Kirliliği: Teorik Bir İnceleme, Uluslararası
Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 10, Sayı 53.

Onat, Ayhan: Soğutma ve Klimada Kullanılan Soğutucu
Akışkanların Ozon Tabakası Üzerindeki Etkilerinin

Araştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994.

Taner, A. Cangüzel: Avustralya'nın Küresel Isınma ve İklim Değişikliği Politikası, Fizik Mühendisleri Odası Yayınları, 2009.

Tümertekin, Erol ve Özgüç, **Beşeri Coğrafya**; İnsan, Kültür, Mekan, Çantay Nazmiye: Kitabevi, 2006.

Yıldırım, Zeki: Kur'an ve Çevre Sorunları, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 38, 2012.

Zengin, Eyüp: **Çevre Sorunları**, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Acil Durum ve Afet Yönetimi Önlisans Programı, 2014.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://ekoicq.com/arsiv/ekoicqsayi54.pdf> (Erişim Tarihi: 11.10.2019).

<http://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/kuran-tefsir-1/asr-suresi-103/ayet-1/diyamet-isleri-baskanligi-meali-1> (Erişim Tarihi: 07.11.2019).

<http://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/kuran-tefsir-1/nahl-suresi-16/ayet-11/diyamet-isleri-baskanligi-meali-1> (Erişim Tarihi: 06.10.2019).

<http://sayilar-kitabi.blogspot.com/> (Erişim Tarihi: 04.11.2019).

http://search.gumushane.edu.tr/media/uploads/kutuphane/files/uluslararası_katılımlı_cevre_sempozyumu.pdf (Erişim Tarihi: 02.10.2019).

<https://sozluk.gov.tr/?kelime=politika> (Erişim Tarihi: 31.03.2019).

http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001 (Erişim Tarihi: 12.01.2019).

http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1019 (Erişim Tarihi: 10.01.2019).

http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1019 (Erişim Tarihi: 11.01.2019).

http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1019 (Erişim Tarihi: 12.01.2019).

http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047 (Erişim Tarihi: 13.01.2019).

http://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2015/11/151130_cop21_turkiye_cuneyt_kazokoglu (Erişim: 30 Aralık 2015).

http://www.cmo.org.tr/resimler/ekler/0a964846d55e228_ek.pdf (Erişim Tarihi: 03.10.2016).

http://www.cumhuriyet.com.tr/foto/foto_galeri/637508/1/Erzurum_da_korkutan_hava_kirliligi.html (Erişim Tarihi: 12.01.2019).

<http://www.gazetevatan.com/turizm-iyi-atiklari-kotu-1196020-pazar-vatan/> (Erişim Tarihi: 06.04.2019).

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> (Erişim Tarihi: 30.03.2019).

<http://www.ntv.com.tr/yasam/dunya-nufusu-10-milyari-asacak,OGxEbNDskUuy1EmrxPjgPw> (Erişim Tarihi: 30.11.2015).

<http://www.taek.gov.tr/bilgi-kosesi/nukleer-tekniklerin-uygulamaları/263-tibbi-uygulamalar.html> (Erişim Tarihi: 30.06.2017).

<http://www.taek.gov.tr/bilgi-kosesi/nukleer-tekniklerin-uygulamaları/263-tibbi-uygulamalar.html> (Erişim Tarihi: 30.06.2017).

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30709> (Erişim Tarihi: 26.03.2019).

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001 (Erişim Tarihi: 11.05.2019).

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 (Erişim Tarihi: 14.01.2019).

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/187191> (Erişim Tarihi: 19.11.2019).

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/187191> (Erişim Tarihi: 19.11.2019).

https://dosya.diyaret.gov.tr/flip/index.php?YIL=2018&TR=17&DERGI=subat_aylik_2018.pdf (Erişim Tarihi: 19.11.2019).

<https://gidalab.tarimorman.gov.tr/gidareferans/Belgeler/B%C3%B6l%C3%Bcm/Pestisit-Egitim-Notu2015.pdf> (Erişim Tarihi: 16.08.2019).

<https://hthayat.haberturk.com/saglik/haber/1065010-hava-kirliliginin-zeka-uzerinde-olumsuz-etkisi-var> (Erişim Tarihi: 12.01.2019).

<https://hthayat.haberturk.com/saglik/haber/1065010-hava-kirliliginin-zeka-uzerinde-olumsuz-etkisi-var> (Erişim Tarihi: 12.01.2019).

<https://incil.info/kitap/gen/6> (Erişim Tarihi: 04.11.2019).

<https://incil.info/kitap/Yasanin+Tekrari/23> (Erişim Tarihi: 18.08.2019).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/dogum-kontrolu> (Erişim Tarihi: 19.11.2019).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/tefsir#1> (Erişim Tarihi: 08.10.2019).

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Z%C3%A2riy%C3%A2t-suresi/4722/47-51-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 07.10.2019).

<https://www.afad.gov.tr/tr/23737/Fukushima-Daiichi-Nukleer-Santral-Kazasi> (Erişim Tarihi: 12.01.2019).

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150818_islami_iklim_bildirge_si (Erişim Tarihi: 30.08.2015).

<https://www.haberturk.com/adana-da-baraj-kapagi-patladi-sel-sularina-kapilanlar-var-2449372> (Erişim Tarihi: 15.08.2019).

<https://www.haberturk.com/adana-da-baraj-kapagi-patladi-sel-sularina-kapilanlar-var-2449372> (Erişim Tarihi: 15.08.2019).

<https://www.ntv.com.tr/yasam/dunya-nufusu-10-milyari-asacak,OGxEbNDskUuy1EmrxPjgPw> (Erişim Tarihi: 30.11.2015).

<https://www.sabah.com.tr/egitim/2017/01/20/toprak-kirliligi-nedir> (Erişim Tarihi: 13.01.2019).

<https://www.sabah.com.tr/egitim/2017/02/05/su-kirliligi-nedir>

<https://www.trthaber.com/haber/dunya/cinde-su-kirliligi-kritik-seviyede-244377.html> (Erişim Tarihi: 13.01.2019).

<https://www.trthaber.com/haber/saglik/hava-kirliligi-sigara-etkisi-yapiyor-341748.html> (Erişim Tarihi: 12.01.2019).